

Андрій Королько

**Історія України: плани семінарських занять, методичні
рекомендації та програмові вимоги до курсу для студентів
неспеціальних інститутів і факультетів**

Навчально-методичний посібник

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології**

Андрій Королько

**Історія України: плани семінарських занять, методичні
рекомендації та програмові вимоги до курсу для студентів
неспеціальних інститутів і факультетів**

Навчально-методичний посібник

**Івано-Франківськ
2006**

ББК 63.3 (4 Укр) я 73
К-68

Королько Андрій Зіновійович

Історія України: плани семінарських занять, методичні рекомендації та програмові вимоги до курсу для студентів неспеціальних інститутів і факультетів. Навчально-методичний посібник. Вид. 2-е, доп. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 112 с.

Рецензенти:

І.Я.Райківський – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

І.В.Пилипів – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загальнооекономічних та гуманітарних дисциплін, директор Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільської академії народного господарства

Літературний редактор – Ободянська Л.Н.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів неспеціальних інститутів і факультетів, де історія України є нормативним курсом. Тут містяться плани семінарських занять, література і методичні вказівки до них, а також контрольні запитання для засвоєння знань студентами.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ВСТУП

Народ, що забуває власну історію, приречений раз у раз повторювати помилки минулого. Адже історія – то ідеї еліти та настрої мас, уроки звершень і помилок, що є змістом масового несвідомого етносу.

Українську історію не можна читати без брому – відзначав свого часу один із лідерів Української Народної Республіки В.Винниченко. Не можна тому, що вся вона пронизана кривавими подіями, зрадами провідників, безумними і жорстокими бунтами мас, міжусобицями і чварами. І в той же час, це історія великих мрій і величних прагнень, неймовірної жертвовності, героїзму і відваги¹.

Кожен загарбник намагався витравити з історичної пам'яті українців позитивні приклади, залишаючи і посилюючи натомість явища і події, які пригнічували національне достоїнство, гордість за свою країну і народ. Настав час об'єктивно, наскільки це можливо на даному історичному етапі розвитку, проаналізувати історію ідей і концепцій, що рухали Україну до незалежності, здобутої наприкінці другого тисячоліття нашої ери. Проаналізувати для того, щоб отримана незалежність не стала черговим коротким епізодом між довгими роками поневоленого існування, щоб кожен громадянин Української держави відчув себе господарем у своєму домі. Господарем, що несе відповідальність за свою долю і майбутнє нащадків перед пам'яттю предків, які ціною власного добробуту, власною кров'ю, а часто і самим життям проклали шлях до свободи і незалежності України.

Українська державність має тривалу історію. Не меншою є й історія бездержавного, поневоленого існування українського етносу. Спогади про минулу державну велич, прагнення відродити її постійно спонукали до теоретичних пошуків шляхів та форм втілення віковичної мрії. Ці теоретичні побудови часто лягали в основу практичних дій і зумовлювали чи то наближення, чи то віддалення реалізації ідеї самостійного державно-політичного існування.

Зростання інтересу до історії в сучасних умовах є характерною рисою розбудови незалежної Української держави. У нових умовах вперше стала можливою свобода історичної думки, почався процес переосмислення її минулого у контексті всесвітньої історії, прийшло розуміння, що історія країни є невід'ємною частиною буття європейської спільноти.

Специфічною ознакою сучасної української історіографії є також і те, що на початку 1990-х років відбувалось нагромадження історичних знань, яке було пов'язане із відкриттям для дослідників нових архівних фондосховищ і заборонених раніше історичних праць, в основному видань західних авторів і книг учених української діаспори.

У цілому перші роки існування історичної науки України в умовах незалежності можна визначити і як час формування альтернативних до радянських загальних образів національної історії, які, проте, увібрали в себе багато стереотипних кліше української недержавної, а подекуди і радянської

¹Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). –К., 2002. – С.3.

історіографії. Можна виділити дві групи праць з історії України: “традиціоналістські”, які при всій їхній декларованій і (або) дійсній новизні в деяких суттєвих моментах тяжіють до узагальнюючих студій попереднього часу; і “новаторські”, де запропоновано відмінне від національно-державної традиції трактування української історії².

* * *

Історія України на неісторичних спеціальностях Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, згідно з навчальною програмою, вивчається на *I курсі* стаціонарного та заочного відділення. Основними формами вивчення нормативного курсу з історії України є лекції, семінарські заняття, консультації, самостійна робота. Протягом навчання студентами стаціонарної форми навчання складаються два змістові модулі, а в кінці – підвищення рейтингової оцінки. Для студентів заочної форми навчання завершується курс складанням екзамену.

Провідне значення в навчальному процесі вищої школи відводиться лекціям. Вони визначають його зміст і спрямованість, у них дається систематичний науковий виклад історії України. Досвідом доведено: коли студент приступає до вивчення тієї чи іншої теми, не прослухавши попередньо відповідної лекції, то відчуває при цьому неабиякі труднощі. За лекціями, як правило, йдуть семінарські заняття, які проводяться з метою: сприяти поглибленому засвоєнню студентами найбільш важливих і складних тем курсу; ознайомити студентів із наявною спеціальною літературою з даної проблематики, дати можливість для її опрацювання; виробити вміння самостійно працювати над документами та здійснювати їх науковий аналіз; навчити студентів аргументовано викладати свої погляди, простежувати причинно-наслідкові зв'язки, вести дискусію.

Студентові під час підготовки до семінарського заняття необхідно уважно опрацювати рекомендовану літературу, законспектувати основні думки, продумати й скласти план чи тези свого виступу. На занятті він за бажанням або на вимогу викладача повинен відповісти на поставлені питання. Важливо чітко сформулювати тему доповіді, назвати опрацьовану літературу, а потім викласти матеріал, у кінці зробити відповідні висновки, виокремити судження, підкріплюючи їх прикладами. Якщо студент виступає з доповненням, то бажано, щоб також дав оцінку попереднім відповідям. При цьому йому дозволяється користуватися конспектом, але не слід, зрозуміло, читати свої записи дослівно.

Пропоновані плани семінарських занять з історії України охоплюють період від найдавніших часів до сьогодення. Кожне заняття містить план, а також список джерел і основної та додаткової літератури, які викладач рекомендує

² Яремчук В. Загальний образ минулого України: підходи сучасної української історіографії. // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за ред. Л.Зашкільняка. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С.74-95.

студенту для опрацювання. Зауважимо, що у списку немає змоги подати всю доступну літературу з тої чи іншої проблематики, студент може самостійно здійснювати бібліографічний пошук і використовувати інші видання. У пропоновану методичному посібнику не вміщено найновішу літературу, яка вийшла друком після 2005 р., про неї можна довідатися на лекціях або шляхом самостійного пошуку в бібліографії. Окремо виділяються узагальнюючі дослідження (підручники), що можуть бути рекомендовані при підготовці до змістових модулів та екзамену.

В кінці кожної теми подано методичні рекомендації, що містять короткий план відповіді на поставлені питання, звертають увагу студента на найбільш важливі аспекти піднятої проблеми. Головне їх завдання – розвиток розумових здібностей студентів під час самостійної роботи з навчальною літературою.

Методичні рекомендації насамперед покликані допомогти студентам в організації їхньої роботи з оволодіння конкретними вміннями, навичками та методичними знаннями. Проте це не єдине їх призначення. Зауважимо, що кожний вид занять має сприяти розвиткові мислення студентів, формуванню узагальнених умінь.

Методичні вказівки мають відповісти студентам на такі запитання:

- Яка навчальна мета певної роботи, чого вона має навчити?
- Який зміст роботи, що треба зробити?
- Що для цього треба знати і вміти?
- Чому слід використовувати саме пропоновані засоби, а не інші?
- Як виконується робота?
- Коли і для чого набуті вміння будуть потрібні?³

Необхідно намагатися, аби записи були стислими, проте змістовними, якнайповніше сприяли глибокому засвоєнню основних проблем, що розглядаються. Досягти цього можна, перш за все, вмілим підбором матеріалу, дотриманням стилю, де думка виражається досить коротко й лаконічно. Варто виділити найбільш яскраві факти, приклади, цифри, а також власні думки, що виникли в ході опрацювання матеріалу. На семінарах повинна домінувати не стільки пам'ять, скільки самостійне мислення, тобто не репродуктивне (відтворююче), а розвиваюче орієнтоване навчання⁴. Досвідом доведено, що до вивчення студентом тієї чи іншої теми варто приступати, прослухавши попередньо відповідну лекцію, в якій викладач дає загальний огляд доступних джерел та історіографії, визначає зміст і спрямованість навчального процесу.

У ході семінарського заняття заслуховуються та обговорюються реферати з важливих і складних проблем. Їхнє зачитування розраховане на 10-15 хвилин. Реферат слід готувати, маючи чіткий план, виклад основного матеріалу, висновки, посилання на джерела і літературу, які подаються в кінці.

³Середа Л.П., Павленко В.С. На допомогу авторам навчальної літератури: Навч. посіб. / За ред. В.С.Павленка. – К.: Вища школа, 2001. – С.55.

⁴Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Проект. – К., 2001. – С.8.

Пропоноване видання розраховане на студентів університету, де історія України є обов'язковим, але не профільюючим предметом. У методичному посібнику з історії України плани семінарських занять подані відповідно до навчальної програми, схваленої кафедрою історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Автор наголошує, що навчальні підручники з історії України (перелік яких рекомендується нижче) слід використовувати готуючись до кожного семінарського заняття. Тому вони не завжди вводяться в списки літератури до семінарів. Зрозуміло, що навчальна література є обов'язковою в підготовці до всіх занять.

Тема 1. Стародавня історія України

1. Початки людського життя на території сучасної України (палеоліт, мезоліт, неоліт).
2. Трипільська культура.
3. Кіммерійці. Скіфи. Сармати.
4. Грецькі колонії у Північному Причорномор'ї.

Ключові терміни та поняття

Палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, кам'яний вік, бронзовий вік, залізний вік, первісна доба, первісне суспільство, родова община, плем'я, матриархат, патріархат, трипільська культура, грецька колонія та метрополія.

Реферат

Розселення слов'ян на Прикарпатті за археологічними даними

Джерела

1. Гомер. Іліада. – К., 1978.
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993.
3. Історія України: Документи, Матеріали / Уклад., комент. В.Ю.Короля. – К., 2001.
4. Літопис Руський. – К., 1989.
5. Хрестоматія з історії Української РСР. – К., 1959. – Т.1. – С. 8-18.

Основна література

1. Алексєєв Ю.М., Вертегел А.Г., Даниленко В.М. Історія України. – К., 1994.
2. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. – К., 1992.
3. Борисенко В.Й. Нариси історії України. – К., 1993.
4. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. Навч. посібник. – К., 1994.
5. Давня історія України: У 2 кн. – К., 1994.
6. Історія України. Нове бачення. – К., 1995. – Т.1. – С. 5-39.
7. Історія України. Курс лекцій. – К., 1991. – Кн.1. – Лек. 1,2.
8. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992.

Додаткова література

1. Василенко Г. Велика Скіфія. – К., 1991.
2. Відейко М.Ю., Корнієнко П.Л., Ткачук Т.М. Трипільська цивілізація. – К., 1994.
3. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – К., 1974.
4. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994.
5. Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. – К., 1966.
6. Мозолевський Б.М. Скіфський степ. – К., 1983.
7. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М., 1979.

8. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К., 1976.

Література до реферату

1. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1992. – Т.1. – С. 11-21.
2. Населення Прикарпаття і Волині за доби первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – К., 1976.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на **перше** питання, слід визначити стадії розвитку первісного суспільства. Варто зауважити, що первісні люди з'явилися на українських землях приблизно 1 млн. років тому. Студент повинен з'ясувати, коли існували палеоліт, мезоліт, неоліт як періоди кам'яного віку на Україні, визначити їх особливості. Зокрема, слід зазначити, що у цей час панував матриархат, основними заняттями було збиральництво та полювання. Відкриттям мезоліту було те, що приручено собаку і винайдено лук та стріли, а за неоліту люди почали займатися промислами – гончарством, прядінням, ткацтвом. З'явилося скотарство та землеробство.

Друге питання присвячене характеристиці однієї з найяскравіших культур давньоєвропейської історії – трипільської, яка виникла у період енеоліту (мідно-кам'яного віку). Студент повинен уважно простежити, у чому полягає гіпотетичний зв'язок племен трипільської культури та українського етносу. Потрібно наголосити, що основним заняттям трипільців було орне землеробство, вперше почали виготовляти вироби з міді, на надзвичайно високому рівні розвивалось гончарство. Студент має показати на прикладах, що етнос трипільців у той час ні в чому не поступався цивілізаціям Стародавнього Сходу.

У **третьому** питанні студенту необхідно розповісти про розселення перших народів на території півдня і сходу України. Першими з найдавніших жителів Північного Причорномор'я, чия назва зафіксована в писемних джерелах і дійшла до наших днів, були киммерійці. З'ясуйте, чим займалися і яким був суспільно-політичний лад киммерійців. Говорячи про скіфів, зауважте, що це були іраномовні племена, які переважали киммерійців чисельністю, військовою вправністю, більшою організацією та єдністю. Охарактеризуйте діяльність скіфів на різних етапах їх розвитку. Чому давньогрецькі історики скіфів поділяли на царських скіфів, скіфів-кочівників, скіфів-орачів та скіфів-землеробів. На межі IV – III ст. до н.е. почався занепад Скіфської держави, а наприкінці III ст. до н.е. під натиском сарматів вона змістилась у степи Кримського півострова. Висвітлюючи діяльність сарматів на півдні України, зупиніться на господарстві сарматів, якими основними заняттями вони займалися, з якими кочовими племенами воювали.

У **четвертому** питанні детально охарактеризуйте господарство та устрій грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Зупиніться на причинах античної колонізації. Назвіть міста-держави, що засновані у Північному Причорномор'ї. За формою правління міста-держави були республіками: демократичними або аристократичними. Розкажіть про Боспорське царство, яке виникло у V ст. до н.е. в результаті об'єднання більш як 20 міст на чолі з Пантікапеєм. Відзначте

причини занепаду грецьких колоній Північного Причорномор'я. Слід підкреслити, що культура античних колоній значною мірою вплинула на культурний розвиток сусідніх народів, у тому числі і слов'ян.

Контрольні запитання

1. *Визначте періоди розвитку первісного суспільства України.*
2. *Назвіть найдавніші стоянки первісних людей на території України.*
3. *Порівняйте періоди кам'яного віку: палеоліт, мезоліт, неоліт.*
4. *Вкажіть час, коли на території України відбувся перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства.*
5. *Чому трипільську культуру називають найцивілізованішою культурою неолітичної доби.*
6. *Визначте суспільно-політичний лад трипільського суспільства.*
7. *Охарактеризуйте роль кочівників у розвитку ранньої історії України.*
8. *Вкажіть, коли і на якій території проживали кіммерійці. Назвіть держави, з яким воювали кочові племена кіммерійців.*
9. *Назвіть кочові племена, які почали заселяти українські степи в VII ст. до н.е. Визначте регіон, звідки прийшли на українські землі племена скіфів-кочівників.*
10. *Коли під ударами сарматів розпалася Скіфія? Вкажіть час, коли в Криму існувало Скіфське царство, яке античні автори називали Малою Скіфією.*
11. *З'ясуйте, коли у Північному Причорномор'ї існували грецькі міста-держави. Назвіть міста, засновані грецькими колоністами в північному Причорномор'ї в античну епоху.*
12. *Чим викликаний поступовий занепад грецьких міст Північного Причорномор'я?*

Тема 2. Київська Русь

1. Передумови утворення держави на Русі. Норманська теорія походження Київської Русі.
2. Політичний розвиток Київської Русі у X ст.
3. Завершення процесу складання держави за Володимира Великого і Ярослава Мудрого.
4. Соціально-політичний устрій Київської Русі.
5. Київська Русь в часи феодальної роздробленості (кін. XI – XIV ст.).
6. Культура та історичне значення Київської Русі.

Ключові терміни та поняття

Бояри, великий князь, віче, давньоруська народність, данина, дружина, Золота Орда, кочовики, Києво-Печерська Лавра, літописи, митрополит, ранньофеодальна держава, “Руська Правда”, християнство, хрещення Русі.

Реферати

1. Давні літописні та історичні пам’ятки Київської Русі.
2. Християнізація Русі та її наслідки.

Джерела

1. Законодательство Древней Руси // Российское законодательство X – XX вв. – М., 1984. – Т.1.
2. Історія України: Документи, Матеріали / Уклад., комент. В.Ю.Короля. – К., 2001.
3. Літопис Руський. – К., 1989.
4. Повість минулих літ. – К., 1989.
5. Слово о полку Ігоревім. – К., 1992.
6. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Археологія та стародавня історія України. Курс лекцій. – К., 1992. Лек. 20-22.
2. Борисенко В.Й. Нариси історії України. – К., 1993.
3. Велика історія України від найдавніших часів. – К., 1993. – Т.1.
4. Давня історія України: У 2 кн. – Кн.2. – Розділ 2. – К., 1995.
5. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995.
6. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. – К., 1996.
7. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.
8. Толочко П.П. Київська Русь. – К., 1996.

Додаткова література

1. Грушевський М.С. Звичайна схема “русскої” історії і справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С. 7-13.

2. Грушевський М.С. Нариси історії Київської землі. – К., 1991.
3. Дорошенко Д.І. Нариси історії України. – Львів, 1991.
4. Канигін Ю. Від Аскольда до Олександра Невського // Дніпро. – 2001. – №3-4.
5. Котляр М.Ф. Полководці Давньої Русі. – К., 1991.
6. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982.
7. Прицак О. Походження Русі. Т.1. – К., 1997.
8. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // Український історичний журнал. – 2001. – №2.
9. Скоблик В.П. Історія Русі-України (XI – XII ст.) у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тоянбінської інтерпретації) // Український історичний журнал. – 1998. – №5.
10. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. – К., 1996.
11. Толочко П.П. Історичні портрети. Із історії давньоруської і європейської політики X – XII ст. – К., 1991.
12. Толочко О.П. Коли перестала існувати Київська Русь? // Київська старовина. – 1992. – №6.

Література до рефератів

1. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996.
2. Рыбаков Б.А. Культура Древней Руси. – Ленинград, 1956.
3. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. – К., 1994.

Методичні рекомендації

Дана тема є однією з центральних у курсі історії України. Особливу увагу слід звернути на опрацювання головних писемних джерел: давньоукраїнських літописів “Повісті врем’яних літ”, Київського, Галицько-Волинського. Саме їх свідчення дають можливість відтворити послідовну картину історії східних слов’ян, починаючи з кінця V ст., з’ясувати передумови утворення держави на Русі. При висвітленні **першого** питання розкрийте зміст та характер норманської теорії походження Русі стосовно української історії. Для глибшого розуміння цієї проблеми важливим є вирішення питання про спадщину киево-руської доби. Користуючись рекомендованою літературою, доведіть причетність цієї держави до українства. Зробити це вам допоможе стаття М.Грушевського “Звичайна схема “русской” історії і справа раціонального укладу історії східного слов’янства”.

Відповідаючи на **друге** питання, передусім варто відзначити, що Київська Русь – ранньофеодальна держава. Слід також підкреслити, що IX ст. є першим періодом історичного розвитку Київської Русі, коли відбувалось швидке територіальне зростання і поступова консолідація ранньофеодальної держави. Студент повинен охарактеризувати політичну діяльність перших київських князів Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, показати відмінні сторони їх управління, зокрема, Ігоря та Ольги, Ольги та Святослава.

Третє питання логічно витікає із другого. Князювання Володимира Великого (980-1015 рр.) і Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.) вважають другим періодом історичного розвитку Київської Русі. Студенту необхідно знати, що це період економічного та культурного розквіту Київської держави, досягнення нею вершини політичної могутності. Варто показати основні напрямки політичної діяльності цих князів. Надзвичайно важливим було запровадження Володимиром у 988р. християнства, яке прискорило розвиток феодальних відносин. Християнство сприяло розвитку освіти, збагаченню руської культури кращими надбаннями християнського світу, а також допомогло налагодженню більш тісних міжнародних зв'язків Русі з християнським світом.

У **четвертому** питанні студент має з'ясувати, яким був у ранньофеодальній державі соціально-політичний устрій. Передусім варто зауважити, що територіально Київська Русь не була єдиною і монолітною державою. У науковій літературі по-різному її називають: і конфедерацією, і суперсоюзом, і співдружністю князівств. Спочатку до адміністративної реформи Володимира Великого влада в удільних князівствах належала місцевим племінним династіям, які протистояли київському князю в його прагненні об'єднати під своєю владою племінні князівства. Володимир же замінив племінних вождів своїми синами, посадниками, боярами, зміцнивши тим самим владу київського князя. Слід висвітлити і соціальну структуру суспільства Київської Русі. Зокрема, студент повинен звернути увагу на аналіз таких основних груп населення у давньоруській державі, як князі, дружинники і бояри, міщанство і селянство, яке було соціально розшароване. Наголосити на тому, що київський князь зосереджував у своїх руках усю адміністративну, воєнну і судову владу.

Приступаючи до висвітлення **п'ятого** питання, вважаємо за доцільне зауважити, що період феодального роздроблення – це третій період історичного розвитку Київської Русі, який розпочався після смерті Ярослава Мудрого і характеризується, насамперед, усобицями між князями. Це період поступового політичного ослаблення Київської Русі. Студенту слід визначити причини, що викликали феодальну роздробленість, зокрема, політичні, економічні, зовнішні. Роздробленість кваліфікують не тільки феодальною, але й політичною, бо вона призвела до змін у державному устрої Київської, а саме – до децентралізації системи управління. Київський князь втратив контроль над удільними князівствами, влада в яких зосередилася в руках місцевих князів. Централізована форма державної влади змінилася на поліцентричну. Проте студент повинен знати, що явище роздробленості суперечливе і неоднозначне. Одночасно з відцентруванням діяли сили доцентрові. Децентралізація прискорила і поглибила процес консолідації єдиного народу, етносу в моноетнічну, а на наступному етапі – національну державу. Недаремно у 1187 році в літописі вперше згадується назва “Україна”.

Відповідаючи на **шосте** питання, слід зауважити, що культура Київської Русі – це яскраве самобутнє і багатогранне явище. У своєму розвитку вона мала зв'язки з візантійською культурою, культурою західноєвропейських та азіатських країн, зазнаючи всебічних впливів і взаємодії. Проте основу цієї культури склали місцеві елементи, притаманні народному світосприйняттю і народним

звичаям. Бажано відповідати на це питання проблемно. Зокрема, подати характеристику релігії та церкви, писемності та літератури, освіти та науки, мистецтва Київської Русі.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте причини виникнення державності у східних слов'ян. Чому саме землі полян стали основою, а Київ – столицею держави Рюриковичів?
2. Яка теорія походження Київської Русі здається вам більш аргументованою? Поясніть чому?
3. Які періоди виділяють у політичній історії Київської Русі.
4. Розкрийте основні тенденції політичного життя русичів у часи правління перших Рюриковичів (від Олега до Святослава).
5. Оцініть значення запровадження на Русі християнства. Чи можна стверджувати, що Київська Русь, прийнявши в X ст. християнство, увійшла в лоно європейської цивілізації, стала “своєю” серед європейських держав?
6. Змалюйте історичний портрет Володимира Великого. Охарактеризуйте його як людину та державного діяча.
7. Чи згодні Ви з твердженням: “За часів Ярослава Мудрого Київська держава була найбільшою і найсильнішою державою в Європі”.
8. Проаналізуйте розвиток ремесел і торгівлі в Київській Русі в IX – XIII ст., виділіть найсуттєвіші зміни (якісні зрушення) у цих сферах господарського життя.
9. Проаналізуйте становище основних верств давньоруського суспільства: князів, бояр, селян-смердів, міщан, залежних людей. Яку роль відігравали вони в його політичному житті?
10. Розкрийте основні тенденції політичного розвитку Київської Русі в другій половині XI – першій половині XII ст. Яка із них стала домінуючою і чому?
11. Проаналізуйте державницьку діяльність Володимира Мономаха. Чи продовжував він політику своїх попередників – князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого?
12. Які причини та наслідки поразки руських князів у боротьбі з монголо-татарськими завойовниками?
13. Чи згодні Ви з думкою, що в культурі Русі тісно переплелись впливи Заходу і Сходу, синтез яких став одним з визначальних чинників в її самобутності. Аргументуйте свій висновок.
14. Охарактеризуйте роль Церкви і духовних осіб у давньоруському суспільстві. Чому переважна більшість руських митців була церковними людьми?
15. Яка роль літописів для давньоруського суспільства? Чому у їх створенні були зацікавлені, в першу чергу, руські князі та їх найближче оточення?
16. Назвіть характерні риси візантійського стилю, що прийшов у руське мистецтво з прийняттям християнства.

Тема 3. Галицько-Волинська держава

1. Галицьке та Волинське князівства в XI – XII ст. та їх об'єднання. Роман Мстиславич.
2. Внутрішня та зовнішня політика Данила Галицького.
3. Галицько-Волинська держава в останній третині XIII – першій половині XIV ст.
4. Соціально-економічні відносини в Галицько-Волинському князівстві.

Ключові терміни та поняття

Бояри, династія Ростиславичів, галицька митрополія, династія Романовичів, коронація, монголо-татари, стародавній Галич.

Реферат

1. Стародавній Галич: заснування та історія.

Джерела

1. Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994.
2. Літопис Руський. – К., 1990.
3. Слово о полку Ігоревім. – К., 1982.
4. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1100-річчя Галича і 800-річчя Галицько-Волинського князівства). Матеріали міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 1999.
2. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. Т.1. – Івано-Франківськ, 1992.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 84-100.
4. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 95-112.
5. Історія України. Курс лекцій. Кн.1 – К., 1991. – Лек. 4,5.
6. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид.2 – Львів, 1999.
7. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. – К., 1998.
8. Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – К., 2002.
9. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) // Український історичний журнал. – 2000. – №1.
10. Пашуто В.Г. Очерки по истории Галичско-Волынской Руси. – М., 1956.

Додаткова література

1. Бойко О. Історія України. – К., 1999.
2. Велика історія України. Т.1. – К., 1993.
3. Генсьорський Г.І. Галицько-Волинський літопис. – К., 1961.
4. Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – К., 2001.
5. Історія України в особах IX – XVIII ст. – К., 1993.

6. Исаевич Я.Д. Культура Галичско-Волинской Руси // Вопросы истории. – 1973. – №1.

Література до реферату

1. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. Т.1. – Івано-Франківськ, 1992.
2. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галичско-Волинской Руси. – К., 1985.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше** питання доцільно почати з визначення географічного положення, зародження та етапів формування Галицького і Волинського князівств. Студенту слід звернути увагу на передумови й процес об'єднання цих князівств; територію, яку обіймало Галицько-Волинське князівство, його роль і місце у системі давньоруських (давньоукраїнських) князівств, піднесення Південно-Західної України в період занепаду Київської держави. Варто зауважити, що віддаленість Галичини і Волині від Києва забезпечувала відносну незалежність і самостійність цих земель.

Характеризуючи політичний розвиток Галицького князівства, зверніть увагу на внутрішню та зовнішню політику кожного з галицьких князів Ростиславичів. Проаналізуйте діяльність князів Володимирка (1123-1153 рр.) та Ярослава Осмомисла (1153-1187 рр.). Розкажіть про події, які відбулися після смерті Ярослава Осмомисла. Покажіть зростання галицького боярства та їх боротьбу з Володимиром II Ярославичем (1187-1199 рр.), мадярську окупацію, народні повстання. Особливу увагу студент має присвятити діяльності князя Романа Мстиславича (1170-1205 рр.), якому вдалося вперше об'єднати Волинську і Галицьку землі, врятувавши останню від зазіхань польських і угорських феодалів. Слід підтвердити, що основною передумовою об'єднання цих земель в одному князівстві була їх економічна, культурна спільність та зовнішні зв'язки.

Друге питання присвячене аналізу внутрішньої та зовнішньої політики Данила Галицького. Слід зауважити, що важким і тернистим шляхом відбувся прихід до влади галицько-волинського князя. Бояри прогнали малолітніх синів Романа – Данила і Василька – та взяли владу в свої руки. Під боярським пануванням земля опинилася в безладді, чим скористалися поляки та мадяри, захопивши західноукраїнські землі. Та все ж у 1238 році Данилу вдається прийти до влади, подолавши боярську опозицію. При висвітленні зовнішньої політики Данила Галицького зверніть увагу на її європейську зорієнтованість, проаналізуйте досягнення та невдачі цієї політики. Студенту варто зосередити увагу на питанні коронації Данила папською короною, відзначити історичність цієї події.

При розгляді **третього** питання необхідно розглянути політичний розвиток Галицько-Волинського князівства у 1264-1340 роках. При формальному збереженні єдності князівство фактично розпалося і поступово втрачало колишню велич. Хоча, характеризуючи діяльність князя Лева I, слід пам'ятати, що період його правління – це час найбільшого піднесення Галицько-Волинської держави.

Аналізуючи причини занепаду її, зверніть увагу на визначальну роль у цьому процесі татарських орд, які робили постійні набіги на територію Галицько-Волинської держави, підриваючи її продуктивні сили. Студенту потрібно знати, що після 1340 року Галицько-Волинська держава припинила своє існування, а українські землі були поділені між сусідніми державами. Підсумовуючи відповідь, слід підкреслити ту визначальну роль, яку відіграло це державне об'єднання в історії українського народу в процесі тягlosti політичного та культурного розвитку.

Четверте питання присвячене аналізу соціально-економічних відносин у Галицько-Волинському князівстві. Насамперед студенту потрібно звернути увагу на містобудівництво. Зокрема, на початок XIII ст. було побудовано чимало прикордонних міст-фортець у західних областях (Белз, Кам'янець, Збараж, Городок, Любачів, Толмач та ін.), серед яких виділяється Львів. На підставі історичних документів потрібно підтвердити процес спеціалізації міст, зумовлений державними потребами. Одні ставали важливими торговими й ремісничими центрами, інші мали оборонні функції, ще інші – адміністративні. Зверніть увагу на високий розвиток сільського господарства, промислів, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Швидкими темпами розвивалася солеварна промисловість. Насамкінець, подайте характеристику соціальних верств у Галицько-Волинському князівстві.

Контрольні запитання

1. *За яких обставин формувались Галицьке та Волинське князівства?*
2. *Яка роль Володимирка у творенні Галицького князівства.*
3. *Змалюйте історичний портрет князя Ярослава Осмомисла. Охарактеризуйте його людські якості та якості полководця і державного діяча.*
4. *Чи завжди, на Вашу думку, Галицька і Волинська землі у XIII – XIV ст. виступають як одна держава? Своє судження обґрунтуйте.*
5. *За яких обставин утворилося Галицько-Волинське князівство?*
6. *Змалюйте історичний портрет князя Романа Мстиславича. Охарактеризуйте його людські якості та якості полководця і державного діяча.*
7. *У Галичині в період малоліття князів Данила і Василька на деякий час “вокняжився” боярин Володислав Кормильчич. Це єдиний випадок історії Русі, коли князівський престол зайняла особа, що не належала до роду Рюриковичів. Чому подібне стало можливим саме в Галицькій землі?*
8. *Охарактеризуйте роль Данила Галицького в історії Галицько-Волинської держави.*
9. *Першою безперечно українською державою відомий український історик С.Томашівський вважав Галицько-Волинське князівство. Підберіть аргументи на користь цього твердження або обґрунтуйте його хибність.*
10. *Визначте основні риси занепаду Галицько-Волинського князівства в останній третині XIII – першій половині XIV ст.*

- 11. Розкрийте причини загибелі Галицько-Волинської держави та наслідки цієї події для українців у подальшій історії.*
- 12. Охарактеризуйте владні повноваження князя, боярської ради та інших органів державного управління і місцевого самоврядування Галицько-Волинського князівства.*

Тема 4. Українські землі у складі Литви і Польщі (друга половина XIV – XVI ст.).

1. Становлення Литовсько-руської держави (друга пол. XIV ст.). Устрій держави.
2. Зближення Литви і Польщі. Кревська унія. Литовсько-руська держава у XV – першій половині XVI ст.
3. Люблінська унія 1569р. Соціально-економічний розвиток українських земель після унії.
4. Становище церкви у XVI ст. Берестейська церковна унія 1596 р.

Ключові терміни та поняття

Велике князівство Литовське, Річ Посполита, експансія, Кревська унія, Люблінська унія, Брестська унія, уніатська церква, братства, магнати, шляхта, Тевтонський орден, Магдебурзьке право, фільварок.

Реферат

1. Господарський розвиток українських земель в XIV – XVI ст.

Джерела

1. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. – К., 1988.
2. Грамоти XIV ст. – К., 1974. Українські грамоти XV ст. – К., 1965. Українська література XIV – XVI ст. – К., 1988.
3. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.4. – К., 1993.
2. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 131-151.
3. Історія України. Курс лекцій. Кн.1. – К., 1991. – Лек. 6,8.
4. Історія України. Литовсько-польська доба. – К., 1997.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. – Львів, 1991. – Розд. VIII, IX, X, XI, XII, XIII.
6. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – М., 1959.
7. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х книгах. Т.3. Кінець XVI – сер. XIX ст. – К., 1994.
8. Пасічник М. Політичні унії між Польщею і Литвою в історичній долі українського народу // Вісник Львівського університету. – Вип. 23. – Львів, 1992. – С. 13-19.
9. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кін. XVI – поч. XVII ст.). – К., 1998.
10. Українська народність. Нариси соціально-економічної та етнополітичної історії. – К., 1990. – Розд. I – III.

11. Шабульдо Ф. Земли Юго-Восточной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1988.
12. Яковенко Н.М. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. – 1993. – №3. – С. 77-85.
13. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кін. XIV до сер. XVII ст. (Волинь і центральна Україна). – К., 1993.

Додаткова література

1. Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI – XVIII ст. – Львів, 1991.
2. Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996.
3. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. – К., 1994.
4. Підкова І., Шуст. Р. Довідник з історії України. Ч.1-2. – Львів, 1994.
5. Пуцько В.Г. Візантійсько-київська спадщина в культурному розвитку Великого князівства Литовського // Український історичний журнал. – 1998. – №5.
6. Шабульдо Ф. Київське князівство Ольгердовичів у контексті української державності // Старожитності. – 1994. – №1-2. – С. 6-7.

Література до реферата

1. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. – К., 1971.
2. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби в перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. – К., 1994. – Розд. II, III.

Методичні рекомендації

Приставаючи до вивчення історії України литовсько-польської доби, слід перш за все з'ясувати причини, які призвели до захоплення українських земель литовськими та польськими феодалами. Проаналізуйте тодішнє політичне становище всіх регіонів України та її сусідів: Литви, Польщі, Російської держави, Молдавського князівства, Кримського ханства, Угорщини, а також їх наміри стосовно українських земель. **Перше** питання присвячене становленню Литовсько-Руської держави. Варто вказати причини швидкого підпорядкування Литвою руських земель. Студенту слід особливу увагу звернути на розкриття змісту терміна “Литовсько-Руської держави”. Зауважимо, що населення України опору литовцям фактично не чинило, позаяк Велике князівство Литовське не порушувало існуючих на українських землях звичаїв та системи управління. Це визначалося тим, що Литва потрапила під великий культурний вплив своїх слов'янських підданих – литовські князі прийняли православну віру, вживали староруську мову, складали закони на основі “Руської правди”. Литовські роди зливалися з руською знаттю.

У **другому** питання необхідно висвітлити процес зближення Литви і Польщі, що мало негативний вплив на політичний розвиток українських земель. Слід зупинитись на основних причинах підписання литовсько-польських уній та їх наслідках для історії українських земель. Зокрема, більш детальніше зупинитись на

аналізі Кревської шлюбної унії 1385 року, а також Городельської 1413 року. У результаті цих уній відбулась інкорпорація, тобто включення литовських, білоруських та українських земель до складу Польщі.

Важливим є розкриття **третього** питання. Причини та проблеми Люблінської унії розгляньте в тісному зв'язку з попередніми литовсько-польськими угодами та агресивною політикою Польського королівства. Слід зауважити, що на середину XVI ст. Велике князівство Литовське постало перед загрозою занепаду. Тому підписання унії було необхідним. Польща і Литва об'єдналися в одну державу, яка дістала назву "Республіка" (польською мовою – Річ Посполита) з єдиним королем, сеймом, католицтвом як державною релігією. Литовське князівство отримало статус автономії. Студенту потрібно з'ясувати соціально-економічні наслідки унії. Наголосити увагу на тому, що було знищено рештки українських державних традицій, які зберігалися під формами автономії у Великому князівстві Литовському. Українські землі Речі Посполитої було поділено на воєводства. В Україні з'являються величезні латифундії польських магнатів, які були необмеженими володарями своїх областей і безжалісно експлуатували природні багатства України.

Відповідаючи на **четверте** питання, студент повинен розглянути передумови і причини підписання Берестейської церковної унії. Зверніть увагу на внутрішню кризу, в якій опинилося українське православ'я на кінець XVI ст., охарактеризуйте реформаційні течії та роль братств у розвитку унійної ідеї. Внаслідок унії греко-католицька церква зберігала слов'янську мову та православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і переходила під владу папи римського. Проте слід знати, що не все духовенство згодилось на унію. Простий люд, а почасти й українська шляхта виступили на захист православної віри.

Контрольні запитання

- 1. Порівняйте політичний устрій Великого князівства Литовського у XIV – XV ст. та Русі XI – XIII ст.*
- 2. Чи є підстави характеризувати Литовську державу як литовсько-руську, як це роблять деякі українські історики? Аргументуйте свою точку зору.*
- 3. Чому руська знать православного віросповідання у XIV ст. така лояльна до литовських князів, у XV – на початку XVI ст. бунтує проти них або їх покидає задля служби іншому володареві?*
- 4. Які основні риси (ознаки) українського етносу? Виділіть основні етапи його формування.*
- 5. Розкрийте суть політики колонізації українського населення.*
- 6. Визначте причини Люблінської унії між Королівством Польським і Великим князівством Литовським та її наслідки для українських земель.*
- 7. Чому литовські та українські магнати виступали проти створення єдиної польсько-литовської держави, а шляхта (рицарська верства) обох земель цю ідею підтримувала?*

8. *Як і чому зростало велике землеволодіння в Україні? Підтвердіть фактами посилення феодального гноблення селян після Люблінської унії.*
9. *Проаналізуйте діяльність православних братств в Україні у XVI – першій половині XVII ст. Як їх вплив позначився на церковному житті та розвитку української культури цього часу?*
10. *Чи була альтернатива Берестейській церковній унії 1596 р.? Якщо так, то чому вона не була реалізована?*
11. *Порівняйте становище православної, уніатської та католицької церков в Україні у першій половині XVII ст. Чи забезпечила унія права та привілеї української церкви, рівноправність уніатів і католиків у Речі Посполитій?*
12. *Змалюйте історичний портрет князя Костянтина Острозького. Охарактеризуйте його як людину, політика та мецената культури.*

Тема 5. Виникнення козацтва та його роль в історії українського народу

1. Територія, умови та джерела формування козацтва.
2. Виникнення Запорізької Січі. Дмитро Вишневецький.
3. Господарство та устрій Січі.
4. Реєстрове козацтво. Боротьба з турками і татарами. Петро Сагайдачний.
5. Козацько-селянські повстання кінця XVI – 30-х років XVII ст.

Ключові терміни та поняття

Козак, уходник, Дике Поле, Запорізька Січ, козацька республіка, гетьман, реєстрові козаки, чайка, козацько-селянські повстання.

Реферати

1. Військове мистецтво козаків.
2. Перші козацько-селянські війни проти Речі Посполитої під проводом К.Косинського та С.Наливайка.

Джерела

1. Боплан Г. Опис України. – К., 1990.
2. Величко С. Літопис. Т.1. – К., 1991.
3. Воссоєдинение Украины с Россией: Док. и материалы. Т.1. – М., 1953.
4. Історія Русів / Переклад І.Драча. – К., 1991.
5. Селянський рух на Україні. 1569-1648 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
6. Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992.
7. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.
8. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Антонович В. Коротка історія козащини. – К., 1991.
2. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
3. Грушевський М. Історія української козащини // Вітчизна. – 1990. – №2-11.
4. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К., 1994.
5. Гурбик А.О. Виникнення Запорізької Січі (хронологічний та територіальний аспект проблеми) // Український історичний журнал. – 1999. – №6.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. – Львів, 1991. – Розд. XI.
7. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 113-151.
8. Історія України. Курс лекцій. Т.1. – К., 1991. – Лек. 7,9,11.
9. Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996. – С. 85-112.
10. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. – К., 1997.
11. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 186-208.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – К., 1992. – Част. VI – VIII.

- 13.Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
- 14.Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – К., 1990-1991. – Т.1-2.

Додаткова література

1. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1995.
2. Винар Л. Силуети епох. – Дрогобич, 1992.
3. Грабовецький В.В. Літопис запорізького козацтва. – Івано-Франківськ, 1992.
4. Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1990.
5. Замлинський В. Слово про козацтво та його гетьманів // Дніпро. – 1989. – №7.
6. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – К., 1994.
7. Марочкін В. Антифеодальний і визвольний рух на Україні в першій половині XVII ст. – К., 1989.
8. Наливайко Д. Козацька Християнська республіка. – К., 1992.
9. Щербак В.О. Козацтво у класово-становій структурі українського суспільства (II пол. XV – сер. XVII ст.) // Український історичний журнал. – 1991. – №11.
- 10.Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні Визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1989.

Література до рефератів

1. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1995. – С. 27-86.
2. Крикун М.Г. До історії повстання С.Наливайка // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2.
3. Леп'явко С.А. Северин Наливайко у Львові // Жовтень. – 1987. – №3.
4. Леп'явко С.А. Наливайко і повстання 1591-1596 рр. у пам'яті сучасників і нащадків // Український історичний журнал. – 1992. – №2.
5. Леп'явко С.А. Повстання К.Косинського (1591-1593) // Український історичний журнал. – 1994. – №4,5.
6. Леп'явко С.А. Козацькі війни кінця XVI ст. – Чернігів, 1996.
7. Мельник Л.Г. Герої народних повстань. – К., 1990.

Методичні рекомендації

Дана тема є однією з центральних в українській середньовічній історії, оскільки саме під знаком козацької доби відбувалися в Україні всі події до кінця XVIII ст. включно. При відповіді на **перше** питання необхідно опрацювати головні козацькі літописи – С.Величка та Г.Габ'янки, а також розглянути різні думки та гіпотези щодо походження козацтва в історичній літературі. Далі слід з'ясувати походження терміна “козак”: що він означає, коли вперше згадується. Говорячи про причини, які зумовили виникнення українського козацтва, студент повинен знати, що вони мали комплексний характер. До них належали як економічні, політичні, військово-стратегічні, так і соціальні чинники. Одним з найбільших джерел формування українського козацтва було придніпровське населення, що продовжувало жити на території Південної України та Середнього

Подніпров'я. Основними його заняттями були “уходництво” (промисли) та “добичництво”. Варто зауважити, що чисельність цих “уходників” зростала за рахунок втікачів, невдоволених існуючими в Литовсько-Польській державі порядками. Вони шукали порятунку від економічного, національного і соціально-релігійного гніту, рятуючись від закріпачення, втікали в малозаселені вільні землі степової України.

Висвітлюючи **друге** питання, слід проаналізувати процес національного державотворення українських козаків, його історичні форми існування. Необхідно з'ясувати обставини виникнення Запорізької Січі та роль у цьому процесі князя Дмитра Байди-Вишневецького. Далі, спираючись на дослідження сучасної української історіографії, слід навести хронологічну послідовність розміщення Січей. Зверніть увагу на дискусію дослідників щодо існування першої Січі.

У **третьому** питанні охарактеризуйте господарство, військовий та територіальний устрій Запорізької Січі, органи адміністративної та судової влади. Зверніть увагу на демократичність устрою Запорізької Січі, його організаційну структуру, державотворчу функцію та роль козацького ідеалу в розвитку соціальної активності українського народу. Вкажіть на недоліки “козацької демократії”. В кінці відповіді зверніть увагу на важливість утворення Запорізької Січі в боротьбі українського народу за свою державність. Запорізька Січ стала зародком нової української (козацької) державності.

При відповіді на **четверте** питання студент повинен знати, що слідом за козаками в південні степи проникають офіційні власті, литовські, польські, українські магнати та шляхта. Уряд Речі Посполитої прагнув узяти козаків під свій контроль, щоб використати їх у своїх державних інтересах: для захисту своїх володінь від татар і турків, у протистоянні з Московією. З цією метою створено реєстрове козацтво. Варто зауважити, що реєстровці повинні були також контролювати нереєстрових козаків, придушувати антипольські, антифеодальні рухи. Заслуги ж козацтва в боротьбі проти татар і Османської імперії перетворили його на велику суспільно-політичну силу, на одну з ланок загальноєвропейської боротьби з османською агресією, яка в другій половині XVI – на початку XVII ст. залишалася однією з найгостріших проблем військово-політичного життя Європи. Окремо слід виділити період козацької історії, пов'язаний з ім'ям та діяльністю гетьмана П.Сагайдачного. При цьому необхідно наголосити на заслугах гетьмана перед українським народом як у військовій, так і в культурно-просвітницькій та національно-релігійних сферах життя тогочасної України. Він доклав багато зусиль для мирних стосунків з Польщею. Історики оцінюють П.Сагайдачного як найвизначнішого гетьмана до Б.Хмельницького.

Приставаючи до висвітлення **п'ятого** питання, слід зазначити, що посилення Польщею соціального, національного та релігійного гніту, а також зміцнення українських сил призвело до активізації в Україні антифеодального і визвольного руху. Перші масштабні виступи проти Польщі відбулися ще в 90-ті роки XVI ст. Охарактеризуйте повстання К.Косинського, С.Наливайка, М.Жмайла, Т.Федоровича-Трясила, І.Сулими, П.Павлюка, Я.Острянині, Д.Гуні та інших. Студенту важливо чітко зазначити спільні ознаки, що об'єднували ці повстання, та вказати на причини їх поразок. Відзначаючи недоліки повстань, варто звернути

увагу на те, що вони демонстрували зростання сили та військового досвіду повсталих, збільшення їх чисельності, удосконалення тактики, зміцнення зв'язків козацтва з селянством.

Контрольні запитання

1. *Вкажіть час і причини виникнення українського козацтва.*
2. *Коли, де і за яких обставин була заснована Запорізька Січ?*
3. *Змалюйте історичний портрет Дмитра Байди-Вишневецького. Оцініть його людські якості та здібності полководця і державного діяча.*
4. *Яку роль у господарському житті України у XIV – XVII ст. відіграло “Дике поле”. Чому саме в XVI ст., незважаючи на постійну татарську загрозу, відбувається його повільне, але невпинне освоєння українцями?*
5. *Опишіть устрій та органи управління Запорозької Січі. Чому, на Вашу думку, її називають “козацькою християнською республікою”?*
6. *Опишіть головні козацькі символи-клейноди: корогву (прапор), бунчук, булаву, печатку.*
7. *Охарактеризуйте становище козацтва в Литві та Речі Посполитій у XVI – XVII ст.*
8. *З якою метою і коли польський уряд вперше провів реєстрацію козаків?*
9. *Яке значення мала збройна боротьба козаків проти агресії Кримського ханства і Туреччини? Назвіть відомих козацьких ватажків, які очолювали цю боротьбу.*
10. *Охарактеризуйте причини козацько-селянських повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. та цілі їх учасників.*
11. *Політика гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного була поміркованою щодо польського уряду. Чи принесла вона користь українському народу? Відповідь обґрунтуйте.*
12. *Змалюйте історичний портрет Петра Конашевича-Сагайдачного. Охарактеризуйте його як людину, полководця і політика.*

Тема 6. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.

1. Україна напередодні Визвольної війни. Причини війни. Б.Хмельницький.
2. Початок війни. Перші перемоги козацько-селянської армії (1648).
3. Военні дії 1649-1653 рр. Формування органів державної влади в Україні.
4. Українсько-російський договір 1654 р.: неоднозначність оцінок.
5. Розвиток подій в Україні у 1654-1657 рр. Політичні та соціально-економічні наслідки Визвольної війни.

Ключові терміни та поняття

Хмельниччина, козацька старшина, козацько-старшинський устрій, гетьманська держава, Зборівський мир, Білоцерківський мир, Переяславська рада, Березневі статті.

Реферат

1. Богдан Хмельницький – видатний державний діяч та полководець України.

Джерела

1. Величко С. Літопис. Т.1. – К., 1991.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х тт. – К. – М., 1953-1954.
3. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) / Упорядник І.Крип'якевич, І.Бутич. – К., 1962.
4. Історія України в документах та матеріалах. Т.3. – К., 1941.
5. Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 5-77.
6. Літопис Григорія Граб'янки. – К., 1992.
7. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. – К., 1995.
8. Хрестоматія з історії Української РСР. В 2-х т. Т.1. – К., 1959.
9. Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі. – К., 1960. – С. 68-153.

Основна література

1. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. – К., 1994.
2. Аркас М. Історія України-Руси. – К., 1990. – С. 171-213.
3. Грабовецький В.В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1972.
4. Гетьмани України: історичні портрети. – К., 1991.
5. Дорошенко Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 234-281.
6. Доба Богдана Хмельницького. Збірник наукових праць. – К., 1995.
7. Історія України. Курс лекцій. Кн.1. – К., 1991. – Лек. 12,13.
8. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 152-184.
9. Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996. – С. 113-123.

10. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990.
11. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. – К., 1992.
12. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – К., 1995.
13. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська Національна революція 1648-1654рр. та кризь призму століть // Український історичний журнал. – 1998. – №6.
14. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 116-127.
15. Толочко П.П. Від Русі до України. – К., 1997.

Додаткова література

1. Голобуцкий В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648-1654. – К., 1962.
2. Мицик Ю.А, Полин-корінь. Скільки діяв українсько-російський договір 1654? // Старожитності. – 1991. – №1.
3. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // Український історичний журнал. – 1992. – №12.
4. Степанков В.В. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування української державності. – Львів, 1991.
5. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. – Львів, 1993.
6. Українсько-російський договір 1654р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків. – К., 1995.
7. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.
8. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К., 1959.

Література до реферату

1. Гетьмани України: історичні портрети. – К., 1991.
2. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990.
3. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – К., 1995.
4. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К., 1994.

Методичні рекомендації

У відповіді на **перше** питання студенту необхідно чітко викласти передумови, які призвели до загальнонаціонального вибуху боротьби українського народу проти іноземного поневолення і соціального гніту в середині XVII ст. Для цього проаналізуйте політичне становище та соціально-економічні відносини в Україні напередодні війни, становище українських станів (селянства, міщан, козаків), стан міжконфесійних відносин. Аналізуючи причини національно-визвольної війни, можна поділити їх на політичні, національно-релігійні, соціально-економічні, військово-козацькі. Слід звернути увагу на рушійні сили, форми боротьби, характер, періодизацію національно-визвольної війни. Об'єктивно охарактеризуйте видатну постать української історії Богдана Хмельницького;

уважно ознайомтесь із сучасною національною історіографією, яка вбачає в ньому скупчення державницьких прагнень усіх будівничих української козацької держави, українського народу.

У **другому** питанні події початкового етапу війни (1648 рік) доцільно розглядати, поєднуючи військові успіхи козацької армії паралельно з процесом покозачення народних мас України, соціальну сутність якого необхідно пояснити. Студенту потрібно дати оцінку та вказати історичне значення переломних битв козаків у перший період війни: під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями. Наслідком цих битв та облоги Львова, Замостя, повстання в Галичині під проводом С.Височана був повний розгром польської адміністративно-політичної системи в краї. Бажано висловити свої міркування щодо думок деяких сучасних дослідників Хмельниччини (В.Смоля, В.Степанкова та ін.) про те, що виведення козацьких військ з Галичини в кінці 1648 року стало однією з політичних помилок гетьмана як державного діяча. Важливе місце займає проблема формування політичної програми гетьмана України Б.Хмельницького: від ідеї козацької автономії в складі Речі Посполитої до усвідомлення необхідності повної незалежності України.

Розкриваючи **третє** питання, визначте основні події національно-визвольної війни. Розкажіть про найважливіші битви козацько-селянської армії 1649-1653рр.: під Зборовом, під Пилявцями, молдавські ходи, під Батогом, Жванецька кампанія. Проаналізуйте умови Зборівського 1649 року і Білоцерківського 1651 року договорів Війська Запорізького з Польщею. Говорячи про Зборівський мирний договір, варто наголосити, що він був певним компромісом між Польщею та Україною, і український народ здобув уперше національно-територіальну автономію в складі Речі Посполитої та заклав підвалини для формування української державності. У цьому контексті висвітліть процес формування органів державної влади в Україні на визволених від польської шляхти землях, вкажіть на його особливості. Зокрема, яка була політична влада, територія, політико-адміністративний устрій, судова система, військо, фінанси, соціальна структура суспільства, міжнародні відносини. Оцінюючи Білоцерківський договір, важливо звернути увагу на те, що Б.Хмельницький розглядав його як тактичний крок на шляху до мети. Договір виявився короткотерміновим і не був ратифікований польським сеймом.

При вивченні **четвертого** питання зазначте, що проблема українсько-російського договору 1654 року займає центральне місце в подіях національно-визвольної війни. З'ясуйте зміст та характер Ради в Переяславі в січні 1654 року, використовуючи текст "Березневих статей". Доцільно підкреслити, що ніякого письмового договору в Переяславі не було укладено, там були усні переговори, які носили декларативний характер і не мали ніякої юридично-правової сили. Серед істориків немає згоди в оцінці характеру Переяславської угоди. Для глибокого розуміння цієї проблеми необхідно ознайомитися з основними оцінками, даними їй в історіографії (використовуючи рекомендовану літературу).

П'яте питання включає аналіз основних подій заключного етапу національно-визвольної війни, а також основні політичні та соціально-економічні завоювання українського народу періоду Хмельниччини. Вказуючи на видатне історичне

значення козацької держави Б.Хмельницького, студенту слід наголосити на незавершеності процесу державного будівництва в Україні та драматизм ситуації, в якій опинилася українська держава після смерті Б.Хмельницького. Проте він зумів об'єднати всі патріотичні сили навколо великої ідеї національного визволення.

Контрольні запитання

1. *Які факти свідчать про посилення соціального та національно-релігійного гніту українців напередодні Визвольної війни середини XVII ст.*
2. *Визначте причини національно-визвольної війни. Чому Запорізьку Січ обрав Богдан Хмельницький місцем початку народного повстання?*
3. *Поясніть, чому Кримське ханство стало союзником Б.Хмельницького у війні з Польщею?*
4. *Назвіть етапи (періоди) національно-визвольної війни і дайте їм узагальнюючу характеристику.*
5. *Коли і за яких обставин Б.Хмельницький почав формувати програму створення незалежної козацької держави в Україні? Які факти засвідчують суверенітет (у його внутрішньому та зовнішньому вимірі) української держави, створеної Б.Хмельницьким?*
6. *Охарактеризуйте політичний та адміністративно-територіальний устрій держави Б.Хмельницького.*
7. *Що було спільного й відмінного в Зборівському й Білоцерківському договорах? Чому народні маси України після їх підписання знову піднімалися на боротьбу проти шляхетської Польщі?*
8. *Яким цілям були підпорядковані відносини Української козацької держави з іноземними державами у період з 1648 до 1654 р.?*
9. *Охарактеризуйте міжнародне і внутрішнє становище України на кінець національно-визвольної війни, що зумовило рішення Б.Хмельницького про входження України до складу Російської держави.*
10. *Відомо, що в ході і після укладення українсько-московського договору між українцями та московитами не раз виникали незгоди і конфлікти. Які ж причини того, що до смерті Б.Хмельницького цей договір зберігав юридичну і фактичну силу, та й пізніше значна частина українців підтримувала його збереження?*
11. *Які були причини спільної війни Росії й українських козацьких полків з Польщею після Переяславської Ради? Чим Ви поясните невдачі з самого початку війни й напруженість у взаємовідносинах між Б.Хмельницьким і російським царем?*
12. *Що дозволяє повстання українців середини XVII ст. проти польської влади й еліти (пануючих станів) трактувати як визвольну й антифеодалну війну? Чи можна розцінювати його як революцію? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Тема 7. Політичне становище України в другій половині XVII ст.

1. Гетьманування І.Виговського. Гадяцька унія.
2. Боротьба козацько-старшинських угруповань за владу в Україні. Доба Руїни. Причини та наслідки. Андрусівське перемир'я.
3. Гетьманування П.Дорошенка.
4. Боротьба проти Туреччини та Кримського ханства. Вічний мир 1686 р.

Ключові терміни та поняття

Руїна, спадкоємний гетьманат, Гадяцький договір, Андрусівське перемир'я, Вічний мир, Слобожанщина, воєвода, Османська імперія, Кримське ханство.

Реферати

1. Історичний портрет І.Виговського.
2. Історичний портрет П.Дорошенка.

Джерела

1. Бантыш-Каменский Д.Д. История Малой России. – К., 1992.
2. Величко С. Літопис. Т.ІІІ. – К., 1971.
3. Історія Русів. – К., 1991.
4. Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 5-77.
5. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1992.
6. Хрестоматія з історії Української РСР. В 2-х т. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Апанович О. Гетьмани України та кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.2. – Львів, 1991. – Розд. ІІІ,ІV.
3. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995.
4. Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996. – С. 123-133.
5. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 186-208.
6. Мельник Л. Боротьба за українську державність (XVII ст.). – К., 1995. – С.114-184.
7. Смолій В.А., Степанков В.С. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: Проблеми державотворення. – К., 1993.
8. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.

Додаткова література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
2. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50-70-х рр. XVII ст. – К., 1961.
3. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Харків, 1991. – Розд. ІІІ.

4. Газін В.В. Крим-Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1661-1665 рр.) // Український історичний журнал. – 2000. – №1,2.
5. Горобець В.М. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої пол. 1665 р. // Український історичний журнал. – 2000. – №1,2.
6. Грабовецький В.В. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. – К., 1962.
7. Марченко М. Боротьба Росії і Польщі за Україну (1654-1664 рр.). – К., 1941.
8. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.

Література до рефератів

1. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1995.
2. Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991.
3. Смолій В., Степанков В. Гетьман Петро Дорошенко. // Український історичний журнал. – 1992. – №7-8.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на **перше** питання, проаналізуйте складне геополітичне становище української держави після смерті Б.Хмельницького; зовнішньополітичні чинники (геополітичні інтереси Росії, Польщі, Туреччини, Швеції, Семигороддя) та особливості внутрішньополітичного розвитку козацької держави. Слід детально звернути увагу на гетьманування І.Виговського. Зауважимо, що цей гетьман прийшов до влади у складний час, коли не була втілена у життя ідея спадкоємного гетьманату. Хоча І.Виговський зумів укласти вигідний для України договір зі Швецією, проте всередині країни авторитет І.Виговського був невисокий. Крім того, він припустився ряду прикрих помилок, які призвели до утворення опозиції його владі. У такому драматизмі ситуації української держави було укладено в Гадячі союзний договір з Польщею (1658 р.) як пам'ятник державницької думки України, що викликало війну з Москвою. Аналізуючи ці події, студенту варто зосередити увагу на політиці московського царя як противника самостійності України, зупинитися на внутрішній і зовнішній політиці І.Виговського, а також Юрія Хмельницького. Врешті-решт дайте характеристику Андрусівського перемир'я, підписаного між Росією і Польщею.

При розкритті **другого** питання студенту слід висвітлити характерні ознаки та основні причини Руїни. З'ясуйте соціально-політичну сутність доби Руїни, обґрунтуйте хронологічні рамки та наслідки цього процесу в історії України. Українська держава розкололася на два державних утворення з протилежною орієнтацією на зарубіжні держави, з окремими урядами, які перебували у стані війни. Були створені умови для поділу України по Дніпру між Росією і Річчю Посполитою. Отже, Україна зникає як суб'єкт міжнародної політики і стає розмінною монетою в політичній грі її агресивних сусідів, об'єктом їхньої колонізації. Правда, на Лівобережжі в складі Російської держави ще збереглась обмежена внутрішня автономія. Сконцентруйте увагу на статтях-договорах

українських гетьманів з московським урядом, які послідовно обмежували козацьку автономію у складі Росії.

Розгляд **третього** питання вимагає поглибленої характеристики студентом гетьманування П.Дорошенка. Зауважимо, що цей гетьман був яскравим представником національно-патріотичних сил, котрі намагалися зупинити руйнівні тенденції в суспільстві, об'єднати українські землі в єдину соборну державу. Він стає на шлях обмеження впливу Польщі, а надалі – до відвертого розриву з нею. Слід показати на прикладах, чому не вдалося гетьману втілити державотворчі кроки у життя. Насамкінець, варто підкреслити, що падіння гетьманства П.Дорошенка ознаменувало кінець національно-визвольної війни та її поразку. Була ліквідована українська державність на Правобережжі, і усі спроби її відновити зазнали невдачі.

У **четвертому** питанні слід детально охарактеризувати боротьбу українських козаків, селян та міщан проти татар і турків після Переяславської ради 1654 року. Необхідно проаналізувати втручання Туреччини в боротьбу Росії та Польщі за українські землі в період гетьманування П.Дорошенка та наслідки цієї боротьби. Окремо варто зупинитися на особі кошового Запорізької Січі Івана Сірка, який з козаками успішно боровся проти татар і турків. Студенту потрібно проаналізувати “Трактат про вічний мир” 1686 року, підписаний між Річчю Посполитою і Росією. Підсумовуючи дану тему, треба сказати, що у ході тривалих війн за панування в українських землях між Росією, Річчю Посполитою, Туреччиною і Кримом Україна виявилася роздробленою: Слобожанщина, Лівобережжя, Київ і Запоріжжя перебували під владою Росії; Правобережжя – під владою Речі Посполитої і частково Туреччини (Поділля). У складі Польщі залишилась Волинь і Галичина.

Контрольні запитання

1. *Які причини існування в історії України періоду, який образно називають “Руїною”?*
2. *І.Крип'якевич вважав Гадяцький договір 1656 р. “хвилевою комбінацією, що не могла розраховувати довговічність”. Чи згодні Ви з цією оцінкою? Обґрунтуйте свою точку зору.*
3. *Які факти свідчать про обмеження автономії Козацької держави (Гетьманщини) російськими царями протягом другої половини XVII ст.*
4. *Якими обставинами зумовлене розчленування територіальної єдності України після входження її до складу Росії?*
5. *Які гетьмани періоду Руїни виступали з ідеєю турецької альтернативи союзу з Москвою. Чи була реальною, на Вашу думку, основа такого союзу?*
6. *Порівняйте цілі та політичну діяльність Б.Хмельницького, І.Виговського і П.Дорошенка.*
7. *Визначте причини поразки прагнень гетьмана Петра Дорошенка об'єднати Україну.*
8. *Як Ви оцінюєте державотворчу діяльність гетьмана І.Самойловича? Обґрунтуйте свою думку.*

9. *Визначте причини посилення агресії турецьких і татарських військ та боротьбу з нею українського народу в 60-70-х рр. XVII ст.?*
10. *Схарактеризуйте обставини й причини, які перетворили Правобережну Україну у подібність величезної пустелі в 60-80-х рр. XVII ст.*
11. *Що спільного і відмінного у другій половині XVII ст. було у положенні народних мас Правобережної України і західноукраїнських земель (Галичина, Буковина, Закарпаття) – з одного боку, та Лівобережної і Слобідської України – з іншого? Підтвердіть свою думку фактами.*
12. *Змалюйте історичний портрет кошового отамана запорожців Івана Сірка. Зверніть увагу на його людські якості та якості полководця і політика.*
13. *З якою метою, проти кого були здійснені Кримські та Азово-Дніпровські походи російсько-козацьких військ? Які їх наслідки?*
14. *Які наслідки мав період “Руїни” для української нації, державності та культури?*

Тема 8. Україна (Гетьманщина) у складі Російської імперії у XVIII ст.

1. Україна за гетьманування Івана Мазепи (1687-1709 рр.).
2. Гетьман Пилип Орлик та його Конституція.
3. Поступове обмеження автономії України в період гетьманування І.Скоропадського (1708-1721 рр.) та правління І Малоросійської колегії (1721-1727 рр.).
4. Становище України за гетьмана Д.Апостола (1727-1734 рр.). Правління гетьманського уряду (1734-1750 рр.).
5. Гетьманування К.Розумовського (1750-1764 рр.). Остаточна ліквідація царизмом української автономії.

Ключові терміни та поняття

Гетьманщина, Північна війна, автономія, конституція, Малоросія, Малоросійська колегія, гетьманський уряд, обмеження автономного устрою.

Реферати

1. Наказний гетьман П.Полуботок.
2. Останні гетьмани – Д.Апостол та К.Розумовський.

Джерела

1. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Опис справ. 1734-1776. – К., 1994.
2. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – К., 1993.
3. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Зб. док. – К., 1993.
4. Історія Русів. – К., 1991.
5. Перша Конституція України гетьмана П.Орлика 1710. – К., 1994.
6. Хрестоматія з історії Української РСР. В 2-х т. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Апанович О. Гетьмани України та кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
2. Борщак І. Мазепа, Орлик, Войнаровський. Історичні есе. – Львів, 1991.
3. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Харків, 1991.
4. Гетьмани України: історичні портрети. – К., 1991.
5. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734-1775). – К., 1961.
6. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1990. – Розд. VII-IX.
8. Історія України. Курс лекцій. Т.1. – К., 1991. – Лекц. 13-16.
9. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 219-262.
10. Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996. – С. 134-144.

11. Полонська-Василенко М. Історія України. Т.2. – К., 1992. – С. 96-120; 124-136; 145-151.
12. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.

Додаткова література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
2. Апанович О. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993.
3. Іван Мазепа. Збірник праць. – К., 1992.
4. Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті. – К., 1994.
5. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760-1830). – К., 1996.
6. Мазепа І. Збірник. – К., 1993.
7. Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини. – К., 1995.
8. Прицак О. Пилип Орлик, його конституція і бачення проблеми тогочасної України. // Дзвін. – 1990. – №2.
9. Путро Л. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. – К., 1988.
10. Струкевич О.К. Українська “нація до націоналізму”: пошуки критеріїв ідентичності в Україні – Гетьманщині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1998. – №6.
11. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994.
12. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.
13. Толочко П.П. Від Русі до України. – К., 1997.
14. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків Т.3. – К., 1991.

Література до рефератів

1. Апанович О. Гетьмани України та кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
2. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1995.
3. Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991.
4. Костомаров Н. Павел Полуботок // Н.Костомаров. Исторические произведения. – К., 1989.
5. Павло Полуботок – український гетьман. – К., 1990.

Методичні рекомендації

Пристаючи до вивчення **першого** питання, проаналізуйте політичне становище та адміністративно-територіальний устрій українських земель останньої чверті XVII – першої чверті XVIII ст. Особливу увагу зверніть на статус Гетьманщини у складі Російської держави, який визначався Коломацькими статтями 1687 року. У цьому контексті важливо показати посилення серед козацької старшини незадоволення політикою царизму щодо України та

прагнення її вийти з-під влади царя і забезпечити незалежність Гетьманщини. Виразником інтересів козацької старшини був гетьман Іван Мазепа. Проаналізуйте особливості його внутрішньої та зовнішньої політики, взаємини з Петром I та Карлом XII, з'ясуйте справжні мотиви його прошведської орієнтації і укладення україно-шведського договору. При відповіді студенту необхідно спиратися на історичні джерела та найновіші дослідження української історіографії. Розгляньте різні позиції дослідників в оцінці гетьмана І.Мазепа. У чому полягали причини невдачі його планів щодо консолідації українських земель і здобуття Україною державної незалежності.

Відповідаючи на **друге** питання, студент повинен висвітлити діяльність в еміграції гетьмана Пилипа Орлика, особливу увагу необхідно звернути на укладену угоду між ним, старшиною і запорожцями, що отримала назву “Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького”, згодом названа “Конституція П.Орлика”. Розкрити характер та головний зміст цієї видатної пам'ятки суспільно-політичної думки XVIII ст., визначити її особливості. Зауважимо, що П.Орлик увійшов в історію як гетьман, який відкрито домагався створення Української держави. Його уряд намагався створити антиросійську коаліцію держав. Але ці намагання виявилися марними – європейські держави не бажали воювати за Україну.

У **третьому** питанні студент має охарактеризувати особливості посилення гніту та репресій царизму після невдачі планів гетьмана І.Мазепа відновити незалежність козацької України. Потрібно вказати заходи Петра I щодо ліквідації автономного устрою України. Слід охарактеризувати основні риси діяльності гетьмана Івана Скоропадського, який не зміг у складній внутрішньополітичній ситуації розширити автономію Гетьманщини. Говорячи про діяльність Першої Малоросійської колегії, наголосити про її антиукраїнську сутність, зауважити, що козацька старшина на чолі з наказним гетьманом Павлом Полуботком не могла перешкодити діяльності цього політичного органу.

При відповіді на **четверте** питання слід зауважити наступне. Після смерті Петра I (1725 р.) російські імператори намагалися обмежити українське самоврядування. Але із зміною імператорів і міжнародної ситуації політика “залізної руки” щодо України інколи дещо пом'якшувалася. Зокрема, це стосується діяльності Данила Апостола, коли було відновлено посаду гетьмана. Студенту потрібно вказати основні напрями його внутрішньої політики на поліпшення добробуту українського населення, охарактеризувати економічні реформи гетьмана. Зауважимо, що в цілому за гетьманування Д.Апостола внутрішнє життя України стабілізувалося, прості люди відчували себе захищенішими від зловживань властей і багатих землевласників. Однак ситуація змінюється після смерті Д.Апостола, коли правив гетьманський уряд. На конкретних прикладах покажіть її механізм діяльності та розкрийте антиукраїнську політику цього органу російської адміністрації на Гетьманщині.

П'яте питання логічно продовжує два попередні; відповідаючи на нього, необхідно показати поступову ліквідацію української автономії. Висвітлюючи політичне становище Гетьманщини другої половини XVIII ст., слід насамперед студенту виділити особливості правління останнього гетьмана України Кирила

Розумовського. Його діяльність доцільно розглядати в контексті імперської політики Російської держави щодо України. Особливу увагу зверніть на причини остаточної ліквідації російським самодержавством автономії Гетьманщини, її суспільно-політичних інститутів, етнічних рис, реорганізації й уніфікації адміністративної та військової систем. На конкретних прикладах покажіть вкрай негативні для України наслідки діяльності Другої Малоросійської колегії, що призвело до остаточної ліквідації останніх завоювань українського народу періоду Визвольної війни. Окремо треба сказати про ліквідацію Запорізької Січі. Цей захід російського царизму був спрямований на зміцнення абсолютизму. Це одна із ланок репресивних кроків царизму, спрямованих на ліквідацію особливостей самоврядування та на придушення народно-визвольних рухів в Україні. Також варто додати і про ліквідацію козацьких полків та про запровадження кріпосного права на Україні.

Контрольні запитання

1. *Який статус фактично мала козацька держава (Гетьманщина) після підписання Коломацьких статей (1687 р.): суверенна держава (як і Московське царство); автономна складова російської держави; особлива адміністративна одиниця Московії, щось інше? Обґрунтуйте свою відповідь.*
2. *Чи можна стверджувати, що політика суспільних реформ, яку проводив у Росії Петро I, загрожувала автономії Козацької держави (Гетьманщини)? Обґрунтуйте свою точку зору.*
3. *Змалюйте історичний портрет гетьмана Івана Мазепи. Зверніть увагу на чисто людські якості та якості державного діяча і дипломата.*
4. *Чим був зумовлений розрив союзу І.Мазепи з Росією і перехід на бік Швеції на початку Північної війни? Які наслідки це мало для України?*
5. *Проаналізуйте причини провалу планів гетьмана І.Мазепи і його послідовників (“мазепинців”) у прагненні забезпечити незалежність Козацькій державі.*
6. *Історик Г.Швидко оцінює “Пакти і конституції...” П.Орлика як “найпершу в світі демократичну конституцію”, тоді як І.Крип’якевич вважав їх документом, що носив “егоїстично класовий чи груповий характер: ішлося про охорону і збільшення соціальних та політичних “вольностей” окремих груп, а не про зріст і забезпечення держави”. Як Ви оцінюєте цей документ? Обґрунтуйте свою точку зору.*
7. *З’ясуйте, в чому полягає прогресивне значення Конституції П.Орлика.*
8. *У чому проявився дальший наступ російського царизму на автономію України у першій половині XVIII ст.?*
9. *Чому гетьманування І.Скоропадського вважають поміркованим?*
10. *Охарактеризуйте діяльність Першої Малоросійської колегії, створеної Петром I.*
11. *Чи можна стверджувати, що економічні реформи Д.Апостола були прогресивними. Обґрунтуйте свою відповідь.*

12. Порівняйте діяльність Першої Малоросійської колегії та гетьманського уряду. Відзначте подібні і відмінні їх роботи на поступову ліквідацію української козацької автономії.
13. Які факти свідчать, що саме під час правління К. Розумовського заможна козацька верхівка Лівобережжя остаточно перетворилась у шляхетський (дворянський) стан? Чи існували відмінності між українськими та російськими дворянами у другій половині XVIII ст.?
14. Наведіть факти зростання великого землеволодіння у другій половині XVIII ст., посилення гноблення та остаточної закріпачення українських селян на Лівобережжі і Слобожанщині.
15. Коли і чому були остаточно ліквідовані російським царизмом автономний устрій на Лівобережжі й Слобожанщині та Запорозька Січ? Якою була подальша доля українського козацтва?
16. Яке значення для України і Росії мало приєднання Криму?

Тема 9. Становище Правобережної і Західної України під владою Польщі у XVIII ст.

1. Політичне становище правобережних і західноукраїнських земель.
2. Гайдамацький рух і Коліївщина.
3. Опришківський рух. Олекса Довбуш.
4. Поділи Польщі та їх значення.

Ключові терміни та поняття

Гайдамак, Коліївщина, опришок, поділи Польщі, Барська конфедерація, магнат, шляхта.

Реферат

1. Церковні відносини в Україні у II пол. XVII – XVIII ст.

Джерела

1. Історія Русів. – К., 1991.
2. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. – К., 1959.

Основна література

1. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.2. – Львів., 1990. – Розд. IX-XIII.
2. Історія України. Нове бачення. Т.1. – К., 1995. – С. 219-262.
3. Історія України. Курс лекцій. Т.1. – К., 1991. – Лек. 13-16.
4. Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990.
5. Полонська-Василенко М. Історія України. Т.2. – К., 1992. – С. 96-120; 124-136; 145-151.
6. Смолій В.А., Степанков В.С. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: Проблеми державотворення. – К., 1993.
7. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.

Додаткова література

1. Велика історія України. Т.2. – К., 1993.
2. Грабовецький В.В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства в XVI – XIX ст. – Львів, 1966.
3. Грабовецький В.В. Гуцульщина XIII – XIX ст. – Львів, 1982.
4. Грабовецький В.В. Олекса Довбуш. – Львів, 1994.
5. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760-1830). – К., 1996.
6. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – К., 1994.
7. Лола В.А. Гайдамацький рух на Україні в 20-60-х роках XVIII ст. – К., 1965.
8. Смолій В.А., Гуржій О.І. Як і коли почала формуватися українська нація. – К., 1991.
9. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.

10. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. Т.3. – К., 1991.

Література до реферату

1. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI – XVII вв. – Львів, 1991. – С. 81-146.
2. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Книга 3.
3. Огієнко І.І. Українська церква. Т.2. – К., 1993.

Методичні рекомендації

У **першому** питанні, аналізуючи особливості політичного розвитку Правобережжя, зверніть увагу на те, що на відміну від Гетьманщини Правобережна Україна значно швидше втратила свою козацьку державність. Польща відновлювала на Правобережжі порядки, які існували до повстання Б.Хмельницького. Був скасований козацький устрій, козаки були оголошені поза законом. На прикладах покажіть, що посилення польського гноблення викликало хвилю селянсько-козацьких повстань на Правобережжі на початку XVIII ст. Також розкрийте зміст колоніальної політики Польщі на західноукраїнських землях.

Відповідь на **друге** питання логічно витікає з попереднього. Польське свавілля на правобережних землях спричинило до появи гайдамацького руху. Студенту слід пояснити назву “гайдамак”, визначити сутність, соціальну базу, лідерів та етапи гайдамацького руху, показати напрями походів народних месників. Варто підкреслити, що гайдамаки користувалися широкою підтримкою українського населення. Зауважимо, що гайдамаччина надовго залишилася в народній пам’яті, відіграла велику роль в ослабленні феодально-кріпосницької системи, польського панування, у розвитку визвольної боротьби українського народу. Окремо слід сказати про народно-визвольне повстання другої половини XVIII ст. – Коліївщина, яке вважають третім етапом розгортання гайдамацького руху. Потрібно визначити соціально-політичні завдання, які перед собою ставили керівники Коліївщини. Важливо зазначити, що складовою частиною цього руху була антифеодальна боротьба, яка в будь-який час могла перенестися на Лівобережжя. Треба пояснити, чому царські війська, які перейшли правий берег Дніпра, зрадили повстанців, яскраво ілюструючи двозначну політику щодо соціальних рухів на Правобережжі. Варто підсумувати, що Коліївщина була останнім великим повстанням на Правобережжі.

У **третьому** питанні необхідно висвітлити опришківський рух на західноукраїнських землях. Це була форма соціального протесту проти польсько-шляхетського володарювання. Найбільш відомим ватажком опришків був Олекса Довбуш. Слід виділити студенту кількість походів карпатського месника, де розташовувався загін О.Довбуша, хто продовжив його справу. Загалом відзначте спільні та відмінні риси гайдамацького й опришківського рухів. Насамкінець

підкресліть, що рух опришків був придушений австрійським урядом лише у першій половині XIX ст.

У **четвертому** питанні студент має проаналізувати поділи Польщі. Зауважте, що у другій половині XVIII ст. Річ Посполита переживала період глибокої економічної і політичної кризи, викликаної анархією в державному управлінні, міжусобними війнами. На підставі документів відзначте, як на долі українських земель позначилися три поділи Речі Посполитої і які держави цим скористалися. З'ясуйте значення поділів Польщі в історії України. Слід наголосити, що на кінець XVIII ст. українські землі опинилися в складі двох великих імперій – Російської та Австрійської.

Контрольні запитання

1. Порівняйте соціально-економічний розвиток Лівобережної і Правобережної України в кінці XVII – XVIII ст., вкажіть причини існуючих суттєвих відмінностей.
2. Змалюйте історичний портрет Семена Палія. Охарактеризуйте його як людину і народного полководця.
3. Поясніть причини поразки антифеодального і визвольного повстання С.Палія на початку XVIII ст.
4. Охарактеризуйте цілі учасників гайдамацького руху. Чи можна стверджувати, що цей рух мав антифеодальний та національно-визвольний характер? Обґрунтуйте відповідь.
5. З'ясуйте, які території охоплював гайдамацький рух.
6. Порівняйте антифеодальний рух опришків та гайдамаків.
7. Змалюйте історичний портрет Олекси Довбуша. Охарактеризуйте його як людину і народного месника.
8. Кріпосники називали опришків на чолі з О.Довбушем розбійниками, грабіжниками. Доведіть, що такі твердження були наклепницькими.
9. Доведіть, що соціальна боротьба народних мас Правобережної України набрала значно більшого розмаху у другій половині XVIII ст. порівняно з першою половиною цього століття.
10. Чому царський уряд підтримав боротьбу польського короля з Коліївщиною?
11. Визначте причини поразки і наслідки Коліївщини та гайдамацького руху в цілому для українського суспільства і Речі Посполитої.
12. Коли відбулися поділи Польщі і до складу яких держав відійшли українські землі колишньої Речі Посполитої – Галичина і Правобережжя?

Тема 10. Українські землі у складі Російської імперії у XIX ст.

1. Адміністративно-територіальний устрій українських земель.
2. Сутність українського національного Відродження, його передумови, особливості та етапи розвитку.
3. Таємні масонські і декабристські організації на Україні.
4. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Т. Шевченко.
5. Зародження та розвиток громадсько-політичних організацій і партій у другій половині XIX ст.
6. Соціально-економічне становище. Реформи 60-70-х рр. в Україні.

Ключові терміни та поняття

Національне відродження, масонські ложі, декабристський рух, Кирило-Мефодіївське товариство, громадський рух, Стара громада, “ходіння в народ”, імперія, самодержавство, колонія, кріпак, соціально-економічні реформи, промисловий переворот, іноземний капітал, сільська община, земства, українська буржуазія, лібералізація.

Реферати

1. Феномен Т. Шевченка в історії України
2. М. Драгоманов у суспільно-політичному русі II пол. XIX ст.

Джерела

1. Кирило-Мефодіївське товариство: В 3 т. – К., 1990.
2. Селянський рух на Україні. Сер. XVIII – перша чверть XIX ст. Зб. документів. – К., 1978.
3. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і матер. Т.1. – К., 1997.
4. Отмена крепостного права на Украине. Сб. док. и матер. – К., 1961.
5. Вивід прав України. – Львів, 1991.
6. Драгоманов М.П. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654-1876) // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.

Основна література

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 1995.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
3. Історія України. Нове бачення. Т.2. – К., 1996.
4. Історія України в особах: XIX – XX ст. – К., 1995.
5. Кондратюк К.К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. – Тернопіль, 1993.
6. Рибалка І.К. Історія України: Дорадянський період. – К., 1991.

7. Сарбей В.Т. Історія України XIX – поч. XX ст. – К., 1994.
8. Сарбей В.Т. Національне відродження України // Серія “Україна крізь віки”: У 15-ти т. – К., 1999.– Т.9.
9. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
- 10.Шпорлюк Я. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Слово. – 1991. – Ч. 3-4.

Додаткова література

1. Доба культурно-національного відродження (XIX – початок XX ст.) // Теорія та історія світової і вітчизняної культури. – Львів, 1992. – С. 135-155.
2. Іванова Л.Г. Роль інтелігенції України у формуванні етносоціальної свідомості у 30-40-і роки XIX ст. // Український історичний журнал. – 1991. – №8. – С. 83-94.
3. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – К., 1992. – С. 104-119.
4. Козак С. Концепція слов'янської федерації у програмі Кирило-Мефодіївського братства // Золоті ворота. – 1992. – Вип.2. – С. 72-83.
5. Лисенко Л.Г. Розробка Кирило-Мефодіївським товариством ідеї слов'янської федерації (1846-1847 рр.). – К., 1996.
6. Макарчук С. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток). – К., 1990.
7. Присяжнюк Ю.П., Горенко Л.М. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга пол. XIX ст. – 1905 р.) // Український історичний журнал. – 2000. – №5.
8. Райківський І.Я. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація // Галичина. – 1999. – №3. – С. 4-23; 2000. – №4 – С. 25-48.
9. Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1993. №7-8. – С. 3-16.
- 10.Шип Н. Культурно-національне питання на Україні у XIX ст. // Український історичний журнал. – 1991. – №9.

Література до рефератів

1. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994.
3. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С. 299-347.
4. Сергієнко Г.Я. Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К., 1983.
5. Федченко П.М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. – К., 1991.
6. Шевченко Т. і українська національна культура. – Львів, 1990.

Методичні рекомендації

У **першому** питанні детально розкрити систему адміністративно-територіального управління на українських землях під владою Росії. Наприкінці XVIII ст. царизм ліквідував залишки української козацької державності, в Наддніпрянській Україні було створено 9 губерній із притаманною іншим губерніям Росії системою адміністрації: по три – на Лівобережжі і Слобожанщині, Правобережжі та Півдні. Охарактеризувати діяльність адміністративно-управлінського апарату, який покликаний був охороняти владу царизму на місцях, зберегти самодержавно-кріпосницький лад і не допустити розповсюдження передових, прогресивних ідей. Одночасно з соціальним, поліцейсько-бюрократичним посилювався і національний гніт царського уряду, що проводив в Україні насильницьку русифікацію. Звернути увагу на посилення гнобительської політики самодержавства в другій чверті XIX ст. Підсумовуючи, слід наголосити, що російська колоніальна політика будувалася на трьох взаємопов'язаних принципах: уніфікації, бюрократизації, денаціоналізації.

Відповідь на **друге** питання доцільно почати з пояснення терміна “українське національне відродження” кінця XVIII – початку XX ст. Зупинитись на причинах піднесення національних процесів в Україні у XIX ст. Вказати на нижню (80-90-і роки XVIII ст.) та верхню (1914 або 1917 р.) хронологічні межі українського відродження, наголосивши, що воно розгорталося двома потоками – однаковими за змістом, паралельними за напрямком, одночасними в певних хронологічних рамках, але розмежованими територіально: один протікав на українських землях під владою Російської імперії, а другий – у складі Австрійської (пізніше – Австро-Угорської). З'ясувати витoki українського відродження XIX ст. в контексті європейської історії у тісному зв'язку з відродженням інших слов'янських народів: поширення із Заходу ідей Просвітництва і романтизму, Великої французької революції 1789-1794 років. Виділити три етапи національного відродження: 1) етап “збирання спадщини” або наукової діяльності інтелігенції; 2) стадія організаційна або культурна, поширення національної свідомості серед простого народу; 3) політичний етап, формування партійно-політичної структури національного руху, який виступив під гаслом боротьби за національно-державну незалежність.

Третє питання присвячене діяльності таємних політичних організацій на Україні у першій чверті XIX ст. Зауважимо, що поширення нових західних інтелектуальних та політичних течій підготувало ґрунт для створення в Україні таємних політичних товариств. Під впливом ідей Просвітництва з'являються масонські ложі, які були організаційними формами об'єднання опозиційно налаштованої еліти. Типовою рисою українського масонства було переважання в його діяльності інтернаціонального над національним. Масони виступали за духовне самовдосконалення людей, щоб зробити суспільство “корисним і приємним для всіх без огляду на соціальне походження та національну приналежність, насильство, як засіб соціальних перетворень, заперечувалося. Необхідно охарактеризувати соціальний склад, утворення і діяльність масонських лож в Україні на початку XIX ст. Звернути увагу на масонів, що в контексті своєї діяльності висували національну проблему (ложа “Любов до істини” в Полтаві).

Окремо розповісти про таємне “Малоросійське товариство”, яке ставило вже політичні вимоги самостійності України.

Вивчаючи декабристський рух, слід наголосити, що Україна поряд із Санкт-Петербургом стала основним полем його поширення. Ядром декабристського руху в Україні було Правобережжя. Необхідно визначити ідейні передумови декабристського руху та склад його учасників, назвати таємні військово-політичні організації, що діяли в Україні. Коротко проаналізувати програмні вимоги й документи декабристів. Підкреслити, що соціальною базою декабризму стали дворяни-офіцери, багато з них безпосередньо брали участь у воєнних діях проти Наполеона, були раніше масонами і перейшли на більш радикальні позиції. Акцентувати увагу на основній меті декабристів – ліквідувати царське самодержавство і кріпосницькі порядки та встановити конституційний лад в Російській імперії збройною силою. Доцільно визначити спільні і відмінні риси між Південним товариством і Товариством об'єднаних слов'ян, а також Північним товариством у Петербурзі.

У **четвертому** питанні студенту необхідно розповісти про діяльність першої суто української таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства. Слід наголосити, що організаторами його стали представники інтелігенції: М.Костомаров, М.Гулак, В.Білозерський, П.Куліш та інші. У роботі товариства активну участь брав Тарас Шевченко. Ідеологія Кирило-Мефодіївського товариства була синтезом ідей трьох рухів: українського автономістичного, польського демократичного, російського декабристського в Україні. Проаналізуйте програмні документи братства – “Статут”, “Книга буття українського народу”. Потрібно відзначити, що товариство, ґрунтуючись на засадах християнської моралі, ставило за мету домогтися глибоких соціально-політичних перетворень, пов'язаних з ліквідацією кріпацтва, знищенням самодержавства та встановленням республіканського ладу засобами мирної пропаганди, отже, в основі програми лежало поєднання національної і християнської ідеї. Необхідно відзначити радикальну позицію Т.Шевченка у Кирило-Мефодіївському товаристві. Звернути увагу на те, що любов Т.Шевченка до рідного краю і прагнення до самовизначення України поєднувалися з обуренням соціальною несправедливістю, реаліями самодержавно-кріпосницького ладу.

Висвітлюючи **п'яте** питання, важливо наголосити, що з середини 50-х років XIX ст. знову починає відроджуватись український національний рух, ефективність якого знизилась після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства. Охарактеризуйте діяльність напівлегальних гуртків – громад. Визначте етапи громадівського руху, соціальний склад та соціальні і національно-культурні вимоги громадівців. Детальніше зупиніться на діяльності гуртка “хлопоманів”. Слід зауважити, що діяльність громад мала, в основному, культурно-просвітницький характер (відкриття недільних шкіл, пропаганда художньої і наукової літератури, вивчення української мови, історії, етнографії тощо). Назвіть найактивніших учасників громадівського руху, детальніше розкажіть про діяльність М.Драгоманова. Зверніть увагу на боротьбу царизму з українськими громадами, що передбачала заборону вживання української мови, арешти

провідних діячів українського руху тощо. Окремо скажіть про журнал “Основа”, який видавали у Петербурзі члени Кирило-Мефодіївського товариства М.Костомаров, П.Куліш, В.Белозерський, Т.Шевченко у 1861-1862 роках. Зауважимо, що він був першим українським журналом у Російській імперії, сприяв пробудженню національної свідомості української інтелігенції, розкиданій по всій імперії. Слід вказати, що наприкінці XIX ст. відбувається політизація національно-визвольного руху. Першою політичною організацією на цьому етапі стало “Братство тарасівців”, яке діяло впродовж 1891 – 1893 років. Назвіть лідерів і політичні вимоги, які перед собою ставило це таємне товариство. Насамкінець, скажіть про першу політичну партію в Наддніпрянській Україні – Революційна українська партія (1900 р.), використайте програмний документ партії – брошуру М.Міхновського “Самостійна Україна”.

Шосте питання присвячене соціально-економічному становищу українських земель у другій половині XIX ст. Зауважимо, що в цей час в Російській імперії склалася криза феодально-кріпосницької системи. Усвідомлення цієї кризи змусило російський уряд ліквідувати кріпосне право та реформувати державний устрій. Зокрема, були удосконалені місцеве управління, система судочинства, освіта, військова служба та ін. На прикладах покажіть, що реформи 60-70-х років XIX ст. були непослідовними, незавершеними. Але, незважаючи на їх обмеженість, мали епохальне значення: вони створили чудові умови для прискореного капіталістичного розвитку. Студенту слід детальніше зупинитися на високому економічному розвитку України після реформ у 70-90-роках XIX ст., відзначити його характерні особливості. Швидкими темпами розвивалася важка промисловість (вугільна, залізорудна, металургійна). Промисловому розвитку сприяло бурхливе будівництво залізниць, ішов процес зростання міст. Велику роль відігравав іноземний капітал, особливо у важкій промисловості.

Контрольні запитання

- 1. Проаналізуйте основні тенденції соціально-економічного розвитку України в першій половині XIX ст. Вкажіть особливості України порівняно з країнами Західної Європи.*
- 2. Обґрунтуйте (або заперечте) твердження, що політика російського уряду щодо українських земель носила колоніальний характер.*
- 3. Аргументуйте, що примусові роботи в Україні і поза нею прислужували саме колонізаторській політиці російського царизму.*
- 4. Доведіть, що XIX ст. стало періодом справжнього національного відродження України.*
- 5. Визначте характерні риси українського національного відродження в кінці XVIII – 30-х рр. XIX ст.*
- 6. Як планували розв’язати національне, і зокрема українське, питання в Російській імперії діячі таємних військових опозиційних організацій?*
- 7. Чому потерпіли поразку грудневі 1825 р. антицаристські збройні виступи у Петербурзі і в Україні?*

8. *Охарактеризуйте програмні вимоги та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Яке його місце в національному русі українців?*
9. *Порівняйте бачення ролі й місця України в документах Кирило-Мефодіївського товариства та декабристів.*
10. *Змалюйте історичний портрет Т.Шевченка. Охарактеризуйте його як людину, митця та громадського діяча.*
11. *Яка роль громад 60-70-х років в українському національному русі? Визначте програмні цілі та проаналізуйте практичну діяльність громадівців.*
12. *Якими конкретними фактами можна довести колонізаторський характер освітньо-культурної політики російської влади у другій половині XIX ст.?*
13. *Який вплив, на Вашу думку, мали ідеї та діяльність М.Драгоманова на розвиток українського національного руху?*
14. *Як позначились реформи російського імператора Олександра II, проведені у 60-70-х рр. XIX ст., на соціально-економічному розвитку Наддніпрянщини та національному житті українців?*
15. *Які найважливіші зміни відбулися в сільському господарстві і промисловості України у другій половині XIX ст.?*
16. *Які зміни відбулися в соціальній структурі українського суспільства протягом XIX ст.?*

Тема 11. Західноукраїнські землі в складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії в кінці XVIII – XIX ст.

1. Входження Галичини в склад Австрії. Адміністративно-територіальний устрій.
2. Початок українського національного відродження. Діяльність “Руської трійці”.
3. Революція 1848 р. в Галичині.
4. Суспільно-політичний рух після 1848 р. Перші українські політичні партії.
5. Закарпаття та Буковина під владою Австрійської імперії.

Ключові терміни та поняття

Русини, Габсбурзька держава, греко-католицьке духовенство, “Руська трійця”, Головна Руська Рада, “Галицько-Руська матиця”, москвофіли, народовці, радикали, просвіти, політична партія, імперія, конституційна монархія, реформи, рутенство.

Реферат

1. Економічний розвиток західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії.

Джерела

1. Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772-1849). Документи і матеріали. – К., 1974.
2. Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) Метрики. – К., 1974.
3. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і матер. Т.1. – К., 1997.
4. Русалка Дністровая. – К., 1987.
5. Селянський рух на Буковині в 40-х роках XIX ст. Зб. документів. – К., 1949.

Основна література

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 1995.
2. Гербільський Г.Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.). – Львів, 1964.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
4. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – К., 1992. – с. 104-119.
5. Кондратюк К.К. нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. – Тернопіль, 1993.
6. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993.
7. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987.

8. Сарбей В.Т. Національне відродження України // Серія “Україна крізь віки”: У 15-ти т. – К., 1999.– Т.9.
9. Стеблій Ф.І. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1995. – Вип.2. – С. 59-70.
- 10.Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.

Додаткова література

1. Грицак Я.Й. До генези ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – К., 1992.
2. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899-1918). – К., 2000.
3. Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848г. – Львов, 1965.
4. Кугутяк М.В. Радикальна партія в Східній Галичині // Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С. 55-63.
5. Копчак С.І. Населення українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис). – Львів, 1974.
6. Макарчук С. Український етнос (Виникнення та історичний розвиток). – К., 1990.
7. Райківський І.Я. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація // Галичина. – 1999. – №3. – С. 4-23; 2000. – №4 – С. 25-48.
8. Стеблій Ф.І. Революції 1848-1849 років у Європі і Україна. – К., 1973.
9. Стеблій Ф.І. Селянський рух у Східній Галичині під час революції 1848-1849 рр. // Український історичний журнал. – 1973. – №6. – С. 28-38.
- 10.Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів, 1999.
- 11.Філіпчук В. Початки українського національного відродження на Буковині // Український історичний журнал. – 1999. – №2. – С. 80-89.
- 12.Шульга І.Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII ст. – Львів, 1965.

Література до реферату

1. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К., 1959.
2. Задорожний В.Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Львів, 1989.
3. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник. – К., 1999. (розділ “Господарство України в XIX – на початку XX ст.”).
4. Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Львів, 1966.

5. Яцкевич Є.А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму (1848-1900). – К., 1958.

Методичні рекомендації

Пристаючи до розгляду **першого** питання з'ясуйте умови входження західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії в останній третині XVIII ст. Розкажіть про адміністративно-територіальний устрій Галичини. На відміну від консервативної системи російського управління Україною, австрійська система управління на західноукраїнських землях відносно швидко видозмінювалася. Галицькі землі, які у 1772 році підпали під владу Австрії, отримали назву “Королівство Галичини і Волині (Володимирії)”. Слід студенту сказати про реорганізацію адміністративного устрою у краї, вказати, скільки було створено округів у Галичині. Окремо охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій Закарпаття і Буковини. Варто зауважити, що на західноукраїнських землях у 70-90-х роках австрійський уряд проводив реформи у галузі аграрних відносин, релігії та освіти. Проте уже в кінці XVIII – на початку XIX ст. у правлячих колах імперії на зміну реформаторству поступово приходять консерватизм, реакція. Це призвело до того, що феодали розпочали поступове відновлення втрачених позицій у аграрному секторі. Завершити відповідь доцільно аналізом проблеми становлення австрорусинства, яке являло собою сукупність лояльних настроїв до Габсбурзької династії, що сформувалися серед української інтелігенції і селянства в Галичині на зламі XVIII – XIX ст. як вияв вдячності австрійському уряду за покращення свого становища.

У **другому** питанні спочатку потрібно дати загальний аналіз розгортання українського національного відродження у Галичині в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Відзначити, що перші прояви українського національного відродження тут відбулися значною мірою завдяки реформаторській політиці Марії-Терези та Йосифа II. Специфіка національного відродження у цьому регіоні полягала в тому, що основним носієм української національної ідеї було духовенство. Слід зауважити, що перші осередки західноукраїнського відродження були розміщені у Перемишлі (“Клерикальне товариство” на чолі з І.Могильницьким). Рекомендуємо студенту знайти відповідь, чому українознавством займалися переважно греко-католицькі священники. У 30-40-х XIX ст. центром національного життя на західноукраїнських землях стає Львів. Саме тут діяв культурно-освітній гурток “Руська трійця”. Потрібно ґрунтовно охарактеризувати діяльність “Трійці”, кульмінацією якої став вихід фольклорно-літературного альманаху “Русалка Дністровая” у Будапешті (1837 р.). Підкреслити важливе значення цієї збірки, яка ввела народну мову галицьких русинів у літературу і поклала початок нової української літератури на західноукраїнських землях. Фактично “Руська трійця” започаткувала ідею нерозривної єдності всіх українських земель, незалежно від їх перебування у складі Австрійської чи Російської імперії.

Відповідаючи на **третьє** питання, слід розповісти про революцію в Галичині 1848-1849-х років. Необхідно відзначити, що під впливом європейських

революцій 1848 року в західноукраїнських землях відбулось піднесення національного руху. Підкреслити, що національно-свідома інтелігенція, скориставшись проголошенням демократичних свобод, створила у Львові першу українську політичну організацію – Головну Руську Раду (ГРР). Ця українська політична організація задекларувала єдність усього українського народу в Австрії та Росії, взяла на себе роль представника інтересів українського населення Галичини перед центральним урядом. Студенту потрібно перерахувати вимоги, які ставила ГРР перед австрійською владою. Слід висвітлити здобутки галицьких українців у культурно-освітній сфері під час революції, що було пов'язано з діяльністю національно-свідомої інтелігенції навколо просвіти і розвитку культури українського народу. Зокрема, треба сказати про діяльність Слов'янського конгресу у Празі та Собору руських учених, на якому була створена культурно-освітня організація – “Галицько-Руська матиця”. Окремо слід розказати про перші ознаки пробудження національної свідомості серед українського населення Буковини і Закарпаття. Студент повинен висвітлити масовий селянський рух на західноукраїнських землях у 1848-1849 рр., який розгорнувся в контексті антикріпосницької боротьби селян усієї Австрійської монархії і був однією з причин падіння кріпацтва. Слід розповісти про загострення революційних подій восени 1848 року, необхідно наголосити на збройному повстанні українців у Львові на початку листопада. Підкреслити, що повстання зазнало невдачі, в місті був оголошений стан облоги, який поширився на всю Галичину. Показати наступ урядової реакції в Австрії, що призвів до заборони діяльності політичних організацій, розпуску парламенту і т.д. Закінчити відповідь аналізом історичного значення революційних подій 1848 року в розвитку українського національно-визвольного руху.

Пристаючи до висвітлення **четвертого** питання, передусім слід звернути увагу на зміни в державному устрої Австрійської імперії після революції 1848-1849 років в Галичині. Зауважимо, що розпочалася політична реакція у 50-х роках XIX ст., коли було відновлено абсолютистський режим з його централістично-бюрократичною системою. Розвиток українського національного руху на деякий час призупинився. Та заходами політичної реакції не вдалося зміцнити Австрійську імперію. Були проведено реформування державного устрою. Підкреслити, що реформи перетворили Австрію в конституційну Австро-Угорську монархію, було розширено права країв у процесі державного управління. Поряд з цим треба наголосити, що у другій половині XIX ст. в суспільно-політичному русі Галичини діяли три напрямки – москвофіли, народовці та радикали. Студенту потрібно дати характеристику цих напрямків. Акцентуємо на тому, що москвофіли – це реакційний напрямок, представники якого не визнавали існування українського народу та його мови, пропагували ідею “єдиної російської народності від Карпат до Камчатки”. Подаючи аналіз народовського напрямку, треба підкреслити, що за своєю сутністю він був національним і діяльність їх діячів спрямовувалась на служіння інтересам українського народу. Дати ґрунтовну характеристику просвітницької діяльності народовців, спрямованої на виховання національно свідомих українців. Слід зауважити, що радикальний напрямок виник під впливом ідей М. Драгоманова.

Радикали виступали за утворення незалежної України, пропагували революційні методи боротьби, закликали народні маси до політичної діяльності. У кінці ХІХст. відбувається політизація національного руху, і в Галичині починають формуватися перші українські політичні партії. Дайте оцінку їх програмових вимог і діяльності. Необхідно подати характеристику праці Ю.Бачинського “Ukraina irredenta” (1895 р.).

У п’ятому питанні студент повинен охарактеризувати суспільно-політичне та економічне становище Буковини та Закарпаття. Слід звернути увагу на адміністративно-територіальний устрій цих земель. Аналізуючи соціально-економічне становище Буковини та Закарпаття, порівняйте його з галицькими землями. Визначте характерні риси розвитку українського національного руху. Зауважимо, що у Закарпатті посилено розвивалася мадяризація, а на Буковині – румунізація.

Контрольні запитання

1. Обґрунтуйте (або заперечте) твердження, що політика австрійського уряду щодо українських земель носила колоніальний характер.
2. Який вплив на становище західних українців справили реформи австрійського уряду в дусі освіченого абсолютизму наприкінці ХVІІІ ст.? Чому уряд Австрійської імперії не був зацікавлений в етнічному розмежуванні східних окраїн, де проживали українці?
3. Порівняйте адміністративно-територіальний устрій українських земель в складі Австрійської та Російської імперій.
4. Чому саме мовна проблема була основою українського національно-культурного руху? Для пояснення використайте факти з історії як західно-, так і східноукраїнських земель.
5. Визначте роль греко-католицького духовенства у суспільному житті українців західноукраїнських земель у ХІХ ст.
6. Охарактеризуйте діяльність “Руської трійці” та її фольклорно-літературний альманах. Чому поява “Русалки Дністрової” стала важливою датою в українському відродженні, національно-визвольному русі?
7. З’ясуйте ідейні передумови революції 1848 р. на західноукраїнських землях.
8. Відомий український історик М.Грушевський, оцінюючи діяльність Головної Руської Ради, назвав її першим національним урядом. Обґрунтуйте (або заперечте) справедливість цієї думки.
9. Що Ви знаєте про селянський рух на західноукраїнських землях в 1848-1849рр.? Охарактеризуйте постать Л.Кобилиці.
10. У чому, на Вашу думку, досягнення та невдачі українського національного руху в Галичині у 1848-1849 рр.
11. Яким чином вплинуло реформування внутрішнього устрою Австрійської імперії в 60-70-х рр. ХІХ ст. на розвиток західноукраїнського національного руху?

12. Охарактеризуйте три напрямки національно-визвольного руху в Західній Україні у другій половині XIX ст.
13. Визначте фактори, що забезпечили перемогу ідеї соборності українців, взаємне визнання себе єдиною нацією галичанами та українцями Наддніпрянщини.
14. Проаналізуйте особливості формування партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині наприкінці 90-х рр. XIX ст.
15. “Скульптором модерної української нації” назвав І. Франка вчений зі США Клеренс Манінг. Обґрунтуйте (або заперечте) це твердження.
16. Розкрийте особливості національного відродження на Буковині і Закарпатті.

Тема 12. Українські землі на початку ХХ ст.

1. Розвиток суспільно-політичного руху на поч. ХХ ст.
2. Україна в революції 1905-1907 рр.
3. Українські землі в 1907-1914 рр.
4. Україна в роки Першої світової війни.

Ключові терміни та поняття

Конституційна монархія, буржуазно-демократична революція, Антанта, Четверний союз, парламент, столипінська реформа, колонія, шовінізм, Перша світова війна, Державна Дума, реакція, політична партія, Головна Українська Рада, Союз Визволення України, Українські Січові Стрільці.

Реферат

1. Політичний портрет Миколи Міхновського.

Джерела

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмові документи перших українських партій. – К., 1992.
2. Міхновський М. Самостійна Україна // Вивід прав України. – Львів, 1991.
3. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Документи і матеріали. Т.1. – К., 1997. – С. 305-361.
4. Слюсаренко А.Р., Томенко М.В. Історія української конституції. – К., 1993.
5. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи і матеріали. Т.1. – Сучасність, 1983.
6. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993.

Основна література

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – поч. ХХ ст.). – Львів, 1996.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. – К., 1996.
3. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.
4. Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (ХІХ ст. – 1920 р.). – Львів, 1993.
5. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900-1919 рр.). – К., 1960.
6. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України: 1900-1923. – К., 1991.
8. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. // Галичина. – 2000. – №4. – С. 25-48.

9. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
- 10.Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. – К., 1996.

Додаткова література

1. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX ст.: Дослідження. – К., 1996.
2. Верига В. Українські визвольні змагання 1914-1923 рр.: У 2-х т. – Львів, 1998.
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
4. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899-1918). – К., 2000.
5. Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX – XX ст.) / За заг. ред. Я.Й.Малика. – Львів, 1998. – С. 9-96.
6. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998.
7. Кармазіна М. Ідея української держави у сприйнятті українських інтелектуалів на зламі XIX – XX ст. // Людина і політика. – 1999. – №2. – С.53-57.
8. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть. Соціально-політичний портрет. – К., 1993.
9. Красівський О. За українську державу і церкву. – Львів, 1996.
- 10.Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. Історичні есе. Т.1. – К., 1994. – С. 413-449.
- 11.Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. Т.1. – К., 1994. – С. 471-483.
- 12.Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів, 1999.

Література до реферату

1. Міхновський М. Самостійна Україна // Вивід прав України. – Львів, 1991.
2. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І.Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – №9. – С. 76-91; №10-11. – С. 63-79.
3. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму // Політологічні читання. – 1995. – №2. – С. 249-263.
4. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на **перше** питання, слід пам'ятати, що початок XX ст. в історії України характеризується загальним революційним піднесенням, що було викликано гострим класовим протиріччям, національним гнобленням, політичним безправ'ям населення. Як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні

революційний настрій охопив усі кола суспільства. Помітного розвитку набув національно-визвольний рух, студенту слід визначити його особливості. Зауважимо, що у Західній Україні національний рух розвивався в більш сприятливих умовах і мав значно більші здобутки, ніж у Наддніпрянщині. Тут активно діяли не тільки українські політичні партії, але й культурно-просвітні організації, молодіжні спортивні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, видавалася українська література і преса і ін. У Наддніпрянській Україні національно-визвольний рух проявився в процесі політизації українського руху, зростанні кількості національних партій. Зокрема, виникли РУП, НУП, УДП, УРП, УРДП, УСДС “Спілка”, УСДРП. Студент повинен знати, хто очолював ці партії, якими були їхні основні програмні засади. Наголосимо, що національний рух у Наддніпрянській Україні в цілому не набрав масового характеру. У ньому брала участь в основному ліберальна і демократична інтелігенція, тоді як робітники і селяни вели боротьбу, перш за все за свої класові інтереси. Наголосимо, що українські партії були малочисельними, недостатньо згуртованими і організованими. У національному питанні всі вони, крім НУП, не йшли далі вимоги автономії України в складі Росії.

У **другому** питанні потрібно висвітлити події революції 1905-1907 років в Україні. Революція носила як соціальний, так і національно-визвольний характер, оскільки національне питання було на передньому плані боротьби. Необхідно вказати здобутки національного руху в період революції. Наголосити, що з’явилася легальна українська преса, виникла культурно-просвітня організація “Просвіта”, відкривались українські школи, активну діяльність здійснювала українська фракція у першій Думі (1906 р.) та в другій Думі (1907 р.). Насамкінець, слід звернути увагу на причини поразки революції та частково охарактеризувати добу реакції, яка постала після неї.

У **третьому** питанні, описуючи становище українських земель у складі Російської імперії у 1907-1914 роках, дайте оцінку столипінським реформам, висвітліть російський шовіністичний рух, спрямований проти українського національного руху, коротко розкажіть про економічний розвиток Наддніпрянщини. Зауважимо, що з метою координації діяльності українських сил у нових умовах українські діячі в 1908 році створили міжпартійний політичний блок – Товариство українських поступовців (ТУП). Дайте характеристику його діяльності. Аналізуючи становище українців Західної України, розкрийте суть польсько-українського протистояння на початку ХХ ст., опишіть боротьбу за український університет у Львові та реформу виборчої системи.

Відповідь на останнє **четверте** питання слід розпочати з характеристики основних причин Першої світової війни. Зверніть увагу на далекосяжні плани двох блоків імперіалістичних держав (Антанти і Троїстого Союзу) щодо України. Характеризуючи становище України під час війни, необхідно виділити такі обставини: Західна і Наддніпрянська Україна опинилися по різні сторони фронтів, оскільки Росія і Австро-Угорщина належали до протилежних блоків; війна розколола українські політичні сили і, тим самим, ослабила український рух. Слід подати оцінку подій Першої світової війни різними українськими політичними партіями Західної і Наддніпрянської України, навести характеристику діяльності

Головної Української Ради (ГУР) та Союзу Визволення України (СВУ). У хронологічній послідовності розкрийте хід основних воєнних подій, покажіть, як величезна кількість українців боролася і вмирала за імперію, що не лише ігнорували їхні національні інтереси, але й активно намагалися знищити їхній національний рух. Окремо увагу приділіть реакційній політиці царизму в окупованій Галичині та Буковині. Опишіть зародження та діяльність Українських Січових Стрільців.

Контрольні запитання

1. *Які фактори спричинили політизацію національного руху українців Наддніпрянини на початку ХХ ст.?*
2. *Охарактеризуйте спектр українських політичних партій Наддніпрянини на початку ХХ ст.*
3. *Чим Східна Галичина заслужила назву “Українського П’ємонту”? Пригадайте з курсу загальної історії події італійського національного руху, центром якого стала провінція П’ємонт.*
4. *Проаналізуйте історію збройних повстань 1905 р. в Україні і дайте відповідь, з яких причин зазнало поразки кожне з них.*
5. *У чому проявилися здобутки національно-визвольного руху в Україні в революції 1905-1907 рр.?*
6. *Охарактеризуйте політичну платформу та діяльність українських парламентських громад в I та II Державних думах Росії.*
7. *Перелічіть конкретні факти, які характеризують шовіністичний наступ царизму проти українського народу?*
8. *Що негативного і що позитивного було в особі Петра Столипіна?*
9. *Розкрийте причини масової еміграції українців на початку ХХ ст.*
10. *Розкрийте політичні плани і наміри держав – учасниць Першої світової війни щодо українських земель. Чому війна актуалізувала і загострила “українське питання”?*
11. *Порівняйте зовнішньополітичну орієнтацію українських політичних лідерів Наддніпрянини, Галичини та Буковини в період Першої світової війни.*
12. *Які обставини посилювали трагізм тієї ситуації, в якій опинилася Україна в період Першої світової війни?*

Тема 13. Центральна Рада. Українська гетьманська держава

1. Лютнева революція і піднесення національно-визвольного руху в Україні. Центральна Рада.
2. Перші кроки на шляху організації української державності. I та II Універсали Центральної Ради.
3. Проголошення Української Народної Республіки. Війна більшовицької Росії проти УНР.
4. Проголошення незалежності УНР. IV Універсал. Брест-Литовський мирний договір.
5. Прихід до влади гетьмана П.Скоропадського. Діяльність гетьманського уряду.

Ключові терміни та поняття

Національно-визвольна революція, Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, Універсали Центральної Ради, Тимчасовий уряд, більшовики, білогвардійці, Українська Народна Республіка, громадянська війна, інтервенція, Брестський мир, Гетьманат, державний переворот, інтервенція, диктатура.

Джерела

1. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х ч. – К., 1990. – Ч. 1-2.
2. Конституційні акти України. 1917-1920 рр. Невідомі Конституції України. – К., 1992.
3. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
4. Петлюра С.В. Статті. – К., 1992.
5. Скоропадський П. Спомини. – К., 1992.
6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.1. – К., 1996; Т.2. – К., 1997.
7. Чотири універсали. – К., 1990.

Основна література

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
2. Грушевський М. Новий період історії України. – К., 1991.
3. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.
4. Верига В. Українські визвольні змагання 1914-1923 рр.: У 2-х т. – Львів, 1998.
5. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К., 1993.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – К., 1992.
7. Реєнт О. Українська революція. – К., 1996.
8. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1917-1920 рр.). – К., 1999.
9. Українська державність у ХХ столітті. – К., 1996.

Додаткова література

1. Головатий С. Українська держава у ХХ ст. – К., 1991.
2. Горелов В. Павло Скоропадський – гетьман Української держави. – К., 1995.
3. Дещинський Л., Тулубко В. Розбудовуючи Українську державу, мусимо засвоїти уроки Центральної Ради // Розбудова держави. – 1993. – №7. – С.21-30.
4. Копиленко О.Л. “Сто” днів Центральної Ради. – К., 1992.
5. Миронець Н., Пивовар С. Мирний договір у Бресті – міжнародне визнання незалежності УНР // Розбудова держави. – 1993. – №7.
6. Несун М. Договір, спалений у присутності посла. Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8.02.1918 р. та її доля // Політика і час. – 1993. – №3.
7. Павленко Ю. Храмов Ю. Українська державність у 1917-1920 рр. – К., 1995.
8. Романюк С. Ультиматум. – К., 1990.
9. Солдатенко В.Ф. Центральна Рада та українізація армії // Український історичний журнал. – 1992. – №6.

Методичні рекомендації

Вивчення історії становлення й розвитку новітньої Української держави в період 1917-1921 років займає найважливіше місце в курсі. Цей період є третім етапом української державності після української держави періоду княжої доби та козацько-гетьманської держави. Він включає чотири періоди незалежної України: Центральну Раду, Українську Державу за гетьманату, Українську Народну Республіку періоду Директорії, Західноукраїнську Народну Республіку.

Висвітлюючи **перше** питання, розкажіть про революційне піднесення в Україні під впливом лютневих подій у Петербурзі, що привело до утворення Центральної Ради як представницького загальноукраїнського органу. Студенту слід знати, що падіння самодержавства, демократизація суспільства сприяли піднесенню національно-визвольних процесів. Виникла можливість самовизначення України і відродження її державності. Студенту потрібно показати перші кроки діяльності Центральної Ради як координаційного центру українського національно-визвольного руху. Кульмінаційним моментом революційно-демократичних подій в Україні була 100-тисячна маніфестація в Києві 1 квітня 1917 року. Слід підкреслити, що остаточно викристалізував політичну програму Центральної Ради і завершив її організаційну побудову Всеукраїнський національний конгрес, який відбувся у квітні 1917 року. Подайте зміст основних засад Всеукраїнського національного конгресу.

Відповідь на **друге** питання потрібно розпочати з того, що Центральна Рада здобула підтримку Всеукраїнського військового та Всеукраїнського селянського з'їздів, багатьох інших з'їздів, зборів та мітингів демократичних сил. 10 червня Центральна Рада прийняла Перший універсал, який проголосив Україну автономією в складі Росії, відродивши тим самим українську державність. Наголосимо, що після цього був утворений виконавчий орган Центральної Ради –

Генеральний Секретаріат на чолі з В.Винниченком. Зверніть увагу на непрості переговори Центральної Ради та Генерального Секретаріату з Тимчасовим урядом стосовно розширення автономії України. Кульмінацією переговорів стало прийняття Центральною Радою Другого універсалу 3 (16) липня 1917 року. Дайте характеристику цього державного документа. Зауважимо, що в історичній літературі немає однозначної оцінки Другого універсалу. Одні автори наголошують, що це був крок назад, оскільки Центральна Рада відмовилась від самочинних кроків зі здійснення автономії України, інші підкреслюють, що це все-таки був ще один крок вперед до тодішньої політичної мети.

У **третьому** питанні студент повинен з'ясувати складні політичні процеси в Україні після жовтневого перевороту у Росії. Слід підкреслити, що Центральна Рада засудила переворот, не визнавала владу більшовиків і зайняла щодо неї ворожу позицію. За нових обставин, коли юридично перестав існувати Тимчасовий уряд, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат активізували свою діяльність щодо державотворення України. 7 (20) листопада Центральна Рада прийняла Третій Універсал, проголосивши утворення Української Народної Республіки (УНР) як автономії в складі Російської республіки, яка повинна стати "федерацією рівних народів". Проаналізуйте зміст Третього універсалу, яка його відмінність від Першого і Другого Універсалів та оцінка в історичній літературі. Зауважимо, що Центральна Рада була основним суперником більшовиків у боротьбі за владу в Україні. Це протистояння вилилося у конфлікт між ними. Дайте характеристику ультиматуму більшовиків, надісланого українському урядові, в якому робились грубі втручання у внутрішні справи України. Український уряд у відповідь відкинув домагання Росії. Це було приводом до початку українсько-більшовицької війни, яка тривала з грудня 1917 до лютого 1918 року. Зупиніться на основних подіях цієї війни. Особливо зверніть увагу на битву під Крутами, яка стала символом національної честі українського народу.

Четверте питання логічно продовжує попереднє, відповідаючи на нього, необхідно показати, що прийняття Четвертого універсалу 9 (22) січня 1918 року впливало зі складної політичної ситуації у країні. За умов наступу більшовиків на Україну постало питання про проголошення незалежності України. Четвертий Універсал проголошував УНР незалежною державою. Дайте аналіз цього державотворчого документа. Вкажіть, яке історичне значення Четвертого Універсалу, наголосивши на тому, що він став поворотним пунктом української революції, завершенням еволюції національного руху від автономізму-федералізму до самостійництва. Окремо зверніть увагу на активну дипломатичну діяльність Центральної Ради, спрямовану до незалежності України. Зокрема, розгляньте зміст Брестського мирного договору, підписаного з країнами німецько-австрійського блоку. Насамкінець, розглядаючи причини падіння Центральної Ради, зверніть увагу на економічні, політичні, військові та зовнішні фактори цього процесу.

П'яте питання присвячене діяльності Української Гетьманської держави П.Скоропадського. Передусім зверніть увагу на те, як прийшов до влади Павло Скоропадський, визначте основні причини, що забезпечили безкровний характер гетьманського перевороту. Розглядаючи квітневий переворот 1918 року,

охарактеризуйте політику німецько-австрійських військ в Україні. Вкажіть, які політичні сили підтримували П.Скоропадського. Зупиніться на основних напрямках політики уряду П.Скоропадського. Слід зазначити, що республіканська форма правління замінена на монархічну. Гетьман зосередив у своїх руках всю повноту влади – законодавчу, виконавчу, судову. Зауважимо, що налагоджено дієздатний адміністративний апарат, який вдався до репресивних методів, переслідувалися політичні сили лівого спрямування. Здійснювалася активна зовнішня політика. Розкрийте характерні особливості соціально-економічних перетворень. Особливу увагу зверніть на національно-культурну політику Гетьманського уряду. Охарактеризуйте прорахунки діяльності Павла Скоропадського, чому ліві сили виступили проти політики його уряду. Зокрема, уряд гетьмана не визнали соціалістичні партії, селянський союз, інші політичні та громадські організації. З'ясуйте, як відбувався процес падіння гетьманату.

Контрольні запитання

1. Доведіть, що події 1917 р. в Україні мали характер національно-демократичної революції.
2. Коли і за яких обставин була створена Центральна Рада? Хто був її головою?
3. Змалюйте історичний портрет М.Грушевського. Охарактеризуйте його як особистість, науковця та громадського діяча.
4. Наведіть факти, які свідчать про розгортання національно-визвольного руху в березні-червні 1917 р.
5. Як поставився Тимчасовий уряд до вимог Центральної Ради надати Україні автономію? Чим це було обумовлено?
6. Розкрийте основний зміст Другого Універсалу. Обґрунтуйте судження про те, що Центральна Рада зробила істотні поступки Тимчасовому урядові.
7. У чому суть липневої політичної кризи?
8. Охарактеризуйте політичну обстановку в Україні після захоплення більшовиками влади в Петрограді. Чому спроби більшовиків встановити свою владу над Україною в жовтні-листопаді 1917 р. зазнали невдачі?
9. Розкрийте зміст Третього універсалу. Чому, на Вашу думку, у цьому універсалі Центральна Рада все ще не наважувалася остаточно розірвати зв'язки з Росією й проголосила лише автономію Української Народної Республіки?
10. Порівняйте Перший, Другий і Третій універсали Центральної Ради. Чи спонукали вони до наростання державотворчих процесів в Україні?
11. Розкрийте плани більшовицької Росії щодо УНР. У чому полягала суть ультиматуму Рад наркомів Центральній Раді?
12. У чому історичне значення Четвертого універсалу?
13. Поясніть, чому Центральна Рада пішла на переговори з Німеччиною та її союзниками у Бресті.
14. Коли і завдяки чому стався гетьманський переворот? Які політичні сили підтримували П.Скоропадського?

15. *Визначте основні напрямки внутрішньої політики гетьманського уряду.
Висловіть своє ставлення до гетьманських реформ у галузі культури.*
16. *У чому, на Вашу думку, проявилася слабкість гетьманату?*

Тема 14. Директорія УНР. Західноукраїнська Народна Республіка

1. Прихід до влади Директорії УНР.
2. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Акт соборності.
3. Проголошення ЗУНР.
4. Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР.
5. Причини поразки та історичне значення української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Ключові терміни та поняття

Директорія, Західноукраїнська Народна Республіка, Акт Злуки, інтервенція, Українська Галицька Армія, Державний Секретаріат, диктатура, націоналізація, політика воєнного комунізму, червоний терор, білогвардійці, Ризький мир.

Реферат

1. Івано-Франківськ – столиця ЗУНР.

Джерела

1. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х ч. – К., 1990. – Ч. 1-2.
2. Конституційні акти України. 1917-1920 рр. Невідомі Конституції України. – К., 1992.
3. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
4. Петлюра С.В. Статті. – К., 1992.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Т.1. – К., 1996; Т.2. – К., 1997.
6. Чотири універсали. – К., 1990.

Основна література

1. Верига В. Українські визвольні змагання 1914-1923 рр.: У 2-х т. – Львів, 1998.
2. Грушевський М. Новий період історії України. – К., 1991.
3. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.
4. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997.
5. Млиновецький Р. Нариси історії українських визвольних змагань. 1917-1918рр. – К., 1992.
6. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К., 1993.
7. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1920 рр. – К., 1995.
8. Панюк А.Рожик М. Історія становлення української державності. – Львів, 1995.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – К., 1992.

10. Реєнт О. Українська революція. – К., 1996.
11. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1917-1920 рр.). – К., 1999.
12. Українська державність у ХХ столітті. – К., 1996.

Додаткова література

1. Вівчаренко О., Тищик Б. Українська Народна Республіка. – Коломия, 1994.
2. Вівчаренко О., Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка. – Коломия, 1993.
3. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1996.
4. Гоцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України. – К., 1993.
5. Гунчак Т. Симон Петлюра і євреї. – К., 1993.
6. Історія українського війська. – Львів, 1992. – С. 462-520.
7. Карпенко О. До питання про характер революційного руху у Східній Галичині в 1918 р. // З історії західноукраїнських земель. – Львів, 1957. – Вип.1.
8. Лазарович М.В. Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині // Український історичний журнал. – 1998. – №5.
9. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.
10. Литвин М.Р. Українсько-польська війна. – Львів, 1996.
11. Лозовий В. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Український історичний журнал. – 2000. – №5.
12. Павлюк О.В. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Український історичний журнал. – 2000. – №6.

Література до реферату

1. Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ, 1993.

Методичні рекомендації

Приставаючи до висвітлення **першого** питання, зверніть увагу на складне міжнародне і політичне становище в якому опинилася Україна у кінці 1918 року. Опозиційні до гетьманату сили об'єдналися навколо Українського Національного Союзу (УНС). Слід розібратися, якою була соціальна і політична база УНС, охарактеризуйте її діяльність стосовно повалення Гетьманської держави П.Скоропадського. Потрібно підкреслити, що 13 листопада 1918 року на засіданні УНС з метою організації боротьби проти гетьманського режиму було створено опозиційний уряд – Директорію на чолі з В.Винниченком. З'ясуйте, чому ліві політичні сили у державі прийшли до влади. Перегляньте декларацію, якою 26 грудня 1918 року Директорія перейменувала Українську Гетьманську державу в Українську Народну Республіку.

У **другому** питанні необхідно розкрити основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики Директорії. Передусім підкреслимо, що Директорія була

урядом соціалістичного спрямування. Прийшовши до влади, вона розгорнула активну державотворчу діяльність. Дайте характеристику нового земельного закону про передачу поміщицької землі селянам без викупу. Зверніть увагу на боротьбу Директорії з більшовиками, які прагнули відновити в Україні радянську владу і зберегти єдність з Радянською Росією. Зауважимо, що в КП(б)У склалася національно-комуністична меншість, яка виступала за незалежність радянської України. Окремо слід сказати про інтервенцію військ Антанти на півдні України в кінці 1918 року, які надали підтримку білогвардійцям у боротьбі за відновлення “єдиної і неділимої” Росії. Надзвичайно важливою подією в житті українського народу було проголошення Акту Соборності України (злуки УНР і ЗУНР) 22 січня 1919 року. Дайте детальну характеристику цього документа. З 21 по 29 січня 1919 року працював Трудовий конгрес, який схвалив Акт Злуки. Визначте, які основні рішення прийняв цей законодавчо-представницький орган об’єднаної держави. Зупиніться на подальших непростих відносинах між урядами УНР і ЗУНР, які фактично призвели до розриву стосунків між ними. Аргументуйте твердження, що внутрішня політика Директорії була непослідовною, нерішучою. Підкреслимо, що Директорія у другій половині 1919 року втрачала підтримку українського населення, тоді як авторитет більшовиків зростає. Поступово більшість українських земель УНР стала підконтрольною більшовикам. З’ясуйте, чому Симон Петлюра узурпував усю владу УНР у своїх руках. Вкажіть основні причини поразки Директорії.

При розгляді **третього** питання слід зазначити, що в західноукраїнських землях національне відродження відбувалося швидше порівняно з економічно розвиненими землями Східної України. Ці прояви дали свої позитивні наслідки. Коли Австро-Угорська імперія почала розвалюватися, в західних землях встановилася своя держава – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Доцільно розглянути події, які передували утворенню ЗУНР. Зокрема, у жовтні 1918 року українські політичні та церковні ієрархи Східної Галичини і Буковини утворили у Львові Українську Національну Раду (УНРаду) на чолі з Є.Петрушевичем. Дайте характеристику її діяльності. Зосередьте також увагу на аналізі подій листопадового повстання у Львові. Охарактеризуйте державотворчі процеси, які привели до утворення ЗУНР. Проаналізуйте Закон УН Ради, який затвердив державну самостійність ЗУНР.

При відповіді на **четверте** питання охарактеризуйте основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики ЗУНР. Потрібно зауважити, що уряд ЗУНР не був схильний до радикальної зміни соціально-економічного життя, а прагнув до демократичних реформ при збереженні соціального спокою. Зауважимо, що за короткий час була сформована ефективна система управління. Відбулися довибори до УН Ради – представницького і законодавчого органу. Зупиніться на соціально-економічних реформах ЗУНР. Була створена національна армія – Українська Галицька Армія (УГА). Дайте характеристику її діяльності. Говорячи про зовнішню політику, зверніть увагу на українську-польську війну, яка була не на користь ЗУНР. З’ясуйте непрости відносини ЗУНР і УНР. Насамкінець, скажіть про еміграційну діяльність ЗУНР щодо вирішення західноукраїнського питання, яка не знайшла міжнародної підтримки. 15 березня 1923 року Конфедерація

послів Антанти прийняла остаточне рішення про приналежність Східної Галичини Польщі, припинивши, таким чином, юридичне існування ЗУНР.

Висвітлюючи **п'яте** питання, потрібно узагальнити основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 років. Слід звернути увагу на слабку соціальну базу українського національного руху, низький рівень національної свідомості українців. Зосередьтеся на причинах відсутності єдності в діях українських національних сил. Доцільно охарактеризувати несприятливу міжнародну ситуацію, яка склалася у період української революції, визначити зовнішньополітичні чинники, які заважали розвитку національного державотворення. Завершуючи вивчення цієї теми, студент повинен засвоїти значення і уроки визвольних змагань у 1917-1920 роках та усвідомити, що державотворча діяльність Центральної Ради, Української Гетьманської держави, Директорії УНР і ЗУНР не пройшла марно. Завдяки їхнім зусиллям український народ був визнаний у світі як етнічна цілісність, а в межах радянської імперії (СРСР) була визнана окрема Українська РСР. Це був вагомий крок уперед, оскільки до того світова громадськість окремого українського народу не визнавала. Без цієї боротьби українського народу було б неможливе проголошення державної незалежності в 1991 році.

Контрольні запитання

- 1. Розкрийте причини конфлікту між гетьманатом та Директорією. Як його було вирішено?*
- 2. Проаналізуйте політичний курс Директорії. Які наслідки він мав для внутрішнього та зовнішнього становища України?*
- 3. Які відносини склалися в Директорії з радянською Росією? Яких зусиль доклала Директорія з метою припинення вторгнення в Україну радянських військ?*
- 4. Як втручання Антанти у події громадянської війни відбилися на становищі в Україні?*
- 5. Дайте узагальнену характеристику діяльності Директорії. В чому її сильні й слабкі сторони?*
- 6. Визначте історичне значення акту злуки УНР і ЗУНР.*
- 7. На конкретних фактах доведіть, що, незважаючи на урочисте проголошення УНР і ЗУНР, у той період не могло відбутися справжнє возз'єднання українських земель.*
- 8. Чим була викликана і в чому виявилася активізація національно-визвольного руху в Західній Україні наприкінці Першої світової війни?*
- 9. Коли і за яких обставин була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)?*
- 10. Чим була викликана війна ЗУНР з Польщею? Розкажіть про хід і наслідки цієї війни.*
- 11. Підведіть підсумки української національно-визвольної революції 1917-1920рр. (результати революції; причини поразки революції; історичне значення революції).*

Тема 15. Українські землі в міжвоєнний період

1. Нова економічна політика: особливості та наслідки.
2. Вхід України в склад СРСР. Кордони УРСР.
3. Українізація: причини та наслідки.
4. Індустріалізація: причини та наслідки.
5. Колективізація. Голод 1932-1933 рр.
6. Репресії 30-х рр.
7. Західноукраїнські землі під владою Польщі.
8. Буковина та Закарпаття в 20-30-х рр.

Ключові терміни та поняття

Нова економічна політика, коренізація, українізація, продрозкладка, п'ятирічки, індустріалізація, колективізація, розкуркулення, голодомор, геноцид, державна ідеологія, культ особи, інакомислення, репресії, тоталітаризм, комунізм, соціалізм, інтегральний націоналізм, ліберальний націоналізм, націонал-комунізм, націонал-ухильництво, “розстріляне відродження”, Організація українських націоналістів (ОУН).

Реферати

1. Нова економічна політика: особливості та наслідки.
2. Зародження та діяльність ОУН.

Джерела

1. Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів. – К., 1993.
2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990.
3. Донцов Д. Росія чи Європа? – К., 1992.
4. Колективізація і голод на Україні (1929-1933). Збірник документів і матеріалів. – К., 1992.
5. Мухіна М. Упокорення голодом. Збірник документів. – К., 1993.
6. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.

Основна література

1. Алексєєв Ю.М., Вертегел А.Г., Даниленко В.М. Історія України. – К., 1994.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – К., 1994. – Кн.1.
3. Вегеш М.М. Карпатська Україна (1938-1939). – Ужгород, 1993.
4. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.
5. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-і роки. – К., 1991.
6. Історія України в особах – ХІХ-ХХ ст. – К., 1995.

7. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті рр.). – К., 1991.
8. Касьянов Г. Українська інтелігенція 20-30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
9. Кугутяк М.В. Голодомор 1933-го і Західна Україна. – Івано-Франківськ, 1994.
10. Майстренко І. Історія комуністичної партії України. – Сучасність, 1979.
11. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К., 1999.

Додаткова література

1. Боєчко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І. Кордони України: історія та проблеми формування (1917-1940 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – №1.
2. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна // Дзвін. – 1991. – №3.
3. Дністрянський М.С. Кордони України. – Львів, 1992.
4. Задорожний В., Вегеш М. Карпатська Україна в світлі нових документів // Сучасність. – 1993. – №4.
5. Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки). – К., 1995.
6. Кондратюк В., Зайцев О. Україна в 20-30-х рр. Суспільно-політичне життя ХХ століття. – Львів, 1993.
7. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993.
8. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
9. Кульчицький С.В. Ціна “великого перелому”. – К., 1991.
10. Кульчицький С.В. Особливості індустріалізації народного господарства УРСР // Український історичний журнал. – 1989. – №10.
11. Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні. – К., 1993.
12. Кульчицький С.В. Особливості індустріалізації народного господарства УРСР // Український історичний журнал. – 1989. – №10.
13. Курносів Ю.Ю. Суспільно-політичне життя на Україні в 20-30-х рр. // Український історичний журнал. – 1989. – №12.
14. Курносів Ю.Ю. Духовне життя в 20-30-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – №1.
15. Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні. – Донецьк, 1996.
16. Лозинський В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – №10.
17. Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі. – Львів, 1996.
18. Мірчук П. Нарис історії ОУН (1920-1939). – Львів, 1991.
19. Олійник М.М. Політика державних та партійних органів України щодо приватних підприємств у період непу // Український історичний журнал. – 2001. – №1.

20. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. – Сучасність, 1981.
21. Салига Л.П. Боротьба Х.Г.Раковського за розширення прав України під час конституційного оформлення СРСР (травень-липень 1923 р.) // Український історичний журнал. – 1992. – №1.
22. Чирко Б.В. Під пресою імперської ідеології: (Про денационалізацію школи у 1920-1930 рр.) // Відродження. – 1993. – №1.
23. Шаповал Ю.І. Л.М.Каганович на Україні // Український історичний журнал. – 1990. – №9-10.
24. Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. – 1990. – №12; 1991. – №2,4,7.
25. Швагуляк М. “Українська карта”. Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни // Дзвін. – 1990. – №7.

Література до рефератів

1. Кричевський С. Організація українських націоналістів в Україні – Організація українських націоналістів за кордоном. – Львів, 1991.
2. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994.
3. Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993.
4. Сухарев О. Неп на Україні. – К., 1991.

Методичні рекомендації

Перше питання слід розпочати з розкриття терміна: “нова економічна політика” (неп). Зауважимо, що неп передбачав лише часткове повернення до ринкових відносин, різних форм власності, економічних методів управління народним господарством. Потрібно зупинитись на причинах переходу до непу. На кінець 1920 – початок 1921 років більшовицька Росія і Україна опинилися в ситуації глибокої економічної, соціальної та політичної кризи. Зверніть увагу на основні зміни в період непу, зокрема, у сільському господарстві, промисловості та у галузі торгівлі і фінансів. Загалом, неп сприяв розвитку сільського господарства і промисловості, стимулював продуктивність праці, зміцнювалася грошова система, спадала інфляція, зріс життєвий рівень населення. Бажано навести оцінку істориками цього соціально-економічного явища держави. Деякі історики та економісти розглядають неп як вершину реформаторства більшовиків, як “ринкову модель соціалізму”. Вкажіть причини згортання непу, зауваживши, що ця соціально-економічна політика не могла бути тривалою, оскільки комуністична партія з самого початку розглядала неп як вимушену і тимчасову поступку капіталізму. У кінці 20-х років ХХ ст. сталінське керівництво відмовилося від непу і перейшло до командно-адміністративної економіки.

При підготовці відповіді на **друге** питання студенту слід мати на увазі, що входження України до складу СРСР відбулося під тиском Москви, яка була зацікавлена в цьому. Варто зауважити, що процес прискорення інтеграції радянських республік розпочався ще у 1919 році. Дайте пояснення системи двосторонніх та багатосторонніх угод між московським центром і республіками,

яка отримали назву “договірної федерації”. З’ясуйте, які були підходи радянського керівництва стосовно утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) (“план автономізації” Сталіна і план Леніна). Прослідкуйте перебіг подій стосовно утворення СРСР, які основні документи були прийняті, подайте їх аналіз. Потрібно підкреслити, що юридичне оформлення СРСР остаточно завершилося в 1924 році, коли була прийнята Конституція СРСР, яка позбавила республіки багатьох прав. Дайте оцінку істориків стосовно утворення СРСР та входження до його складу України. Слід лише знати, що формально СРСР був федерацією, але фактично – унітарною, централізованою державою, імперією нового типу. Розглядаючи питання про кордони УСРР, покажіть, що їх формування відбувалося досить штучно, без урахування національних інтересів УСРР.

У **третьому** питанні необхідно проаналізувати політику українізації, яка проводилась у 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Слід визначити суть українізації як політики в національно-культурній сфері, що здійснювалася радянським керівництвом в Україні. Потрібно з’ясувати причини політики “коренізації” (українізації) в Україні. Підкреслимо, що більшовики змушені були піти на проведення цієї політики, оскільки перебували під впливом національно-визвольної боротьби українців 1917-1921 років і прагнули забезпечити собі підтримку усього населення України. Проте українізація здійснювалася в певних, дозволених центром рамках. Важливо проаналізувати практичне здійснення українізації в Україні, виділивши позитивні наслідки. 20-і роки стали періодом подальшого національного відродження. Слід сказати, що жодна з республіканських “коренізацій” не зайшла так далеко, як українська. За десять років українізації (1923-1933) українці перетворилися на структурно повноцінну націю. Зупиніться на характеристиці діяльності найбільш активних представників українізації. На початку 30-х років українізацію почали поступово згортати. Розпочинається боротьба з так званим буржуазним націоналізмом. Студенту доцільно зупинитись на причинах згортання українізації.

Розкриваючи **четверте** питання, студенту слід обґрунтувати обставини, які вмотивували проведення індустріалізації в країні. Наголосимо, що у грудні 1925 року XIV з’їзд РКП(б) проголосив курс на індустріалізацію. Необхідно з’ясувати особливості проведення індустріалізації в Україні, враховуючи труднощі її втілення. Зауважимо, що шляхи і методи індустріалізації були обрані невірні, вони суперечили об’єктивним економічним законам. Плани п’ятирічок були явно нереальними і економічно необґрунтованими. Проаналізуйте наслідки індустріалізації. Потрібно зауважити, що політика прискореної індустріалізації призвела до важких соціально-економічних та політичних наслідків. Випереджаючий розвиток важкої промисловості спричинив посилення диспропорцій між промисловістю і сільським господарством, між важкою і легкою промисловістю. Відбулося падіння життєвого рівня народу. Поряд з цим, індустріалізація мала і значні позитивні досягнення, визначте їх. Насамкінець, бажано з’ясувати відмінність індустріалізації в СРСР (у тому числі в Україні) від цього процесу в країнах Заходу.

П'яте питання присвячене аналізу політики колективізації України, яка проводилася в кінці 20-х – 30-х років. Слід з'ясувати причини колективізації. Курс на колективізацію був проголошений XV з'їздом ВКП(б) у 1927 році, а з 1929 року почалося її насильницьке форсоване здійснення. Покажіть, як сталінська політика суцільної колективізації руйнувала розвинуту систему сільськогосподарського кооперування, що викликало різні форми протесту українського селянства. Охарактеризуйте один із головних негативних напрямків колективізації – “ліквідація куркуля як класу”. У ході колективізації було знищено найбільш працездатних і заможних господарів, що негативно вплинуло на подальший розвиток сільського господарства. Опишіть масштаби найтрагічнішого прояву колективізації – голодомору 1932-1933 років. Дайте оцінки причин голодомору, адже в історичній літературі немає одностайності щодо цього. Викрийте далекосяжні плани Сталіна щодо українського народу, які він переслідував, запроваджуючи геноцид. Радянський режим заперечував факт існування голоду, тому кількість жертв голодомору обчислити дуже важко. Слід показати оцінки істориків та демографів стосовно жертв голодомору. Зупиніться на негативних наслідках колективізації. На селі було утверджено командну економіку при повному підпорядкуванні колгоспів державній владі. Завдяки колективізації було отримано засоби для задоволення потреб індустріалізації, забезпечено індустріальний стрибок.

Розглядаючи **шосте** питання, треба пам'ятати, що у кінці 20-х – на початку 30-х років політична система Радянського Союзу, зберігаючи ззовні усі атрибути демократії, фактично перетворилася на тоталітарну, яку дослідники називають режимом особистої влади Сталіна або сталінщиною. Зауважимо, що тоталітарний режим Сталіна базувався на системі монополій: монополій більшовиків на політичну владу, на ідеологію, на керівництво економікою. Дайте змістовну характеристику цього явища. Зосередьте увагу на аналізі масових репресій, яку виконував репресивний апарат органів ДПУ-НКВС. Слід пам'ятати, що масові репресії були захисною реакцією тоталітарного режиму, оскільки при наявності широкої опозиції цей режим не зміг би забезпечити свого існування. Охарактеризуйте напрямки масових репресій, що здійснювалися проти всіх верств населення України – від селянина до керівників КП(б)У. Детальніше зверніть увагу на боротьбу проти релігії і церкви, а також гоніння радянської влади проти українських письменників, діячів мистецтва. Для того, щоб краще розібратися з механізмом репресій у 30-х роках, доцільно звернутись до праць сучасних дослідників, які подані у списку літературі. Проаналізуйте негативні наслідки репресій. Підсумовуючи, слід наголосити, що масовим терором була фізично винищена найбільш активна та інтелектуальна частина нації і проведена деформація морально-етичних відносин. На узагальнюючих фактах покажіть, що це була велика трагедія українського народу.

У **сьомому** питанні студенту необхідно висвітлити становище Галичини під владою Польщі у міжвоєнний період. Охарактеризуйте політику Польщі стосовно Галичини та інших етнічних українських земель під окупацією. Польський уряд намагався витравити такі поняття, як “Україна” та “українці”. Зверніть увагу на соціально-економічне гноблення українських земель. Польський уряд розділив

країну на дві території – Польщу “А” і Польщу “Б”. До першої входили корінні польські землі, до другої – переважно західноукраїнські і західнобілоруські. З’ясуйте, чому Галичина була аграрним і промисловим придатком Польщі. Висвітліть політичне життя та національно-визвольний рух українців. Зокрема, у Галичині національно-визвольний рух очолювали різні політичні сили, погляди яких на майбутнє України не співпадали, а іноді були протилежними. Зупиніться на програмових засадах українських політичних партій міжвоєнного періоду, особливо Організації українських націоналістів (ОУН). Варто підкреслити, що значний вплив на активність українського населення мала греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким.

При розгляді **восьмого** питання слід зосередити увагу на аналізі соціально-економічного та суспільно-політичного становища Північної Буковини під владою Румунії та Закарпаття під владою Чехословаччини. Румунська влада здійснювала щодо українського населення політику тотальної румунізації, вдаючись до відкритих насильницьких дій. Визначте етапи посилення румунізації у Буковині. Переконайте на фактах, що уряд Чехословаччини здійснював більш помірковану політику щодо Закарпаття. Характеризуючи соціально-економічне становище цих українських земель, визначте подібні і відмінні риси. Наголосимо лише на тому, що розвиток сільського господарства гальмувався політикою іноземних урядів, а кращі українські землі передавалися румунським і чеським колоністам. Зверніть увагу, що по-різному розвивалося політичне життя у Буковині та Закарпатті. У Буковині склалися менш сприятливі умови для діяльності українських політичних партій і громадських об’єднань, які діяли підпільно і напівпідпільно. У Закарпатті український національний рух не був заборонений і українські політичні сили діяли легально. З’ясуйте, які українські суспільно-політичні течії існували на Закарпатті. Детально охарактеризуйте події на Закарпатті у 1938-1939 роках, наслідком яких було проголошення незалежності Карпатської України. Це мало велике історичне значення: воно сприяло перетворенню населення краю в національно свідомих українців, продемонструвало прагнення українського народу до утворення власної держави. Загалом аналізуючи розвиток Північної Буковини та Закарпаття, порівняйте його зі становищем Галичини, визначте спільні моменти їхнього розвитку та особливості кожного з регіонів.

Контрольні запитання

- 1. У чому полягала суть нової економічної політики? Як вона впроваджувалася в Україні?*
- 2. У чому Ви вбачаєте обмеженість непу?*
- 3. Чим Ви можете пояснити наявність двох підходів до визначення перспектив договірної федерації радянських республік? Чим відрізнялися ці підходи?*
- 4. Поясніть, чому юридично незалежна Україна фактично не була суверенною державою у 20-х рр. ХХ ст.? Як Ви розумієте глибинні причини втрати суверенітету Україною?*

5. *Що таке політика коренізації та українізації? Проаналізуйте успіхи та труднощі у її здійсненні.*
6. *Чому в економіці СРСР головний пріоритет надавався проведенню індустріалізації? Які це мало наслідки для України?*
7. *Наведіть конкретні приклади виробничого змагання. Яку мету перед собою ставили його ініціатори?*
8. *Що спонукало сталінське керівництво перейти до суцільної колективізації? Як вона впроваджувалася в Україні?*
9. *Проаналізуйте політику держави щодо селян у ході колективізації. Дайте їй оцінку.*
10. *У чому суть “закону про п’ять колосків”? Які наслідки він мав?*
11. *Чим Ви можете пояснити, що в той час, коли в Україні вимирали цілі села, газети змальовували “щасливе життя” радянських людей?*
12. *Що являла собою ідеологія й політика сталінізму? Чому він знайшов своїх прихильників в Україні? До яких наслідків призвели сталінські репресії у 30-х рр. ХХ ст.?*
13. *Визначте напрямки сталінських репресій в Україні.*
14. *Доведіть, що уряди Польщі, Чехословаччини і Румунії здійснювали політику колоніального гноблення, асиміляції українського народу.*
15. *Охарактеризуйте партійно-політичну ситуацію у Галичині в міжвоєнний період.*
16. *За яких умов формувалась ОУН і які методи боротьби за самостійність України застосовували члени цієї організації?*
17. *Чому спроба утворити незалежну державу в Закарпатті закінчилася невдачею? Яке вона мала історичне значення?*

Тема 16. Україна в роки Другої світової війни

1. Пакт Молотова-Ріббентропа і Західна Україна.
2. Напад Німеччини на СРСР. Оборонні бої Червоної Армії у 1941-1942 рр.
3. Встановлення німецького окупаційного режиму в Україні.
4. Рух Опору в Україні.
5. Наступ радянських військ у 1943-1944 рр. і вигнання німецьких агресорів з України.

Ключові терміни та поняття

Друга світова війна, фашизм, пакт Молотова-Ріббентропа, геополітичні інтереси, радянська окупація, план “Барбаросса”, план “Ост”, евакуація, окупаційний режим, колабораціонізм, антигітлерівська коаліція, Акт відновлення Української держави, рух Опору, Українська Повстанська Армія, партизанський рух, підпілля, геноцид, остарбайтери, Бабин Яр, депортація.

Джерела

1. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Документи та матеріали // Український історичний журнал. – 2000. – №2.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Спогади. – Вінніпег, 1981.
3. Літопис УПА. – Торонто, 1978-1988. – Т.1-17.
4. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади: В 2 кн. – Львів, 1997.
5. Мірчук П. Українська Повстанська Армія: 1942-1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991.
6. Платформа Української Головної Визвольної Ради // Архіви України. – 1992. – №5-6.
7. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941-1944). – М., 1985.
8. Чайковський А.С. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1945рр. мовою документів, очима істориків. – К., 1994.

Основна література

1. Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). – Чернівці, 1995.
2. Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1991.
3. Коваль В.С. Радянсько-німецький пакт 1939 року. – К., 1989.
4. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.
5. Ковалюк В.Г. Культурологічні і духовні аспекти “радянської” Західної України (вересень 1939 рр. – червень 1941 р.) // Український історичний журнал. – 1993. – №2-3.

6. Ковалюк В.Р. Західна Україна на початку Другої світової війни // Український історичний журнал. – 1991. – №9.
7. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993.
8. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1997.
9. Першина Г. Фашистський геноцид на Україні 1941-1944. – К., 1985.
10. Трохимович В. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945). – Львів, 1995.
11. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. – Мюнхен, 1958.
12. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. – К., 1967-1975., Т.1-3.

Додаткова література

1. Бар М., Заленський А. Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939-1945 рр. // Український історичний журнал. – 1992. – №6.
2. Ветров І. Економічна експансія третього рейху в Україні. – К., 2000.
3. Гординський З. Українська Національна Рада. – К., 1993.
4. Грабовський С. Друга світова війна: версія Віктора Суворова // Розбудова держави. – 1995. – №4.
5. Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” (1941-1944рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – №1-2.
6. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994.
7. Коваль М.В. Друга світова та історична пам'ять // Український історичний журнал. – 2000. – №3-4.
8. Патриляк І.К. Націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 р. // Український історичний журнал. – 2000. – №4.
9. Руденко Р.М., Русак А.В. Армія фашистського агресора: від перемог до поразок. 1941-1945 рр. (Морально-психологічний аспект). – К., 1997.
10. Скоробогатов А.В. ОУН у Харкові за часів окупації (1941-1943 рр.) // Український історичний журнал. – 2000. – №6.
11. Швагуляк М. Українська карта // Дзвін. – 1990. – №7.

Методичні рекомендації

Період Другої світової війни – одна з найскладніших і найсуперечливіших сторінок історії українського народу, що опинився в центрі найбільшого у ХХ ст. воєнного протистояння двох тоталітарних режимів – нацистського та більшовицького – і на долю якого випали найбільші випробування.

Розглядаючи **перше** питання, передусім слід зазначити, що 30-і роки характеризуються значним ускладненням міжнародних відносин і зростанням загрози війни. Відбулося формування двох протилежних блоків держав: США, Великобританія, Франція, з одного боку, та Німеччина, Італія, Японія – з іншого. Окрему позицію займала СРСР. Охарактеризуйте спроби деяких держав створити

систему колективної безпеки у відверненні Другої світової війни. Оцініть геополітичні інтереси СРСР та фашистської Німеччини щодо Західної України. Проаналізуйте радянсько-німецький Договір про ненапад (пакт “Молотова-Ріббентропа”), а також секретний протокол про розмежування сфер впливу сторін в Європі. Зауважимо, що для Західної України цей радянсько-німецький договір мав важливе значення, бо віддавав її до сфери впливу СРСР, наслідком чого був вступ на її територію Червоної Армії та окупація Радянським Союзом. Дайте оцінки дослідників, які по-різному називають сам факт входження українських земель до складу УРСР. Після возз’єднання західноукраїнських земель з Україною почалася її активна радянізація – здійснення перетворень відповідно до радянського зразка. Перетворення носили суперечливий характер. Визначте позитивні і негативні сторони радянізації. Об’єднання майже всіх українських земель у складі УРСР мало велике історичне значення: вперше за декілька століть українці опинилися в межах однією держави.

Відповідь на **друге** питання варто почати з аналізу планів нападу Німеччини на СРСР (план “Барбаросса”, план “Ост”). Загарбання України розглядалося як одна з основних цілей завойовницької політики німецького фашизму. Аналізуючи напад Німеччини на СРСР, висвітліть початок війни. Приділіть належну увагу перебігу воєнних дій першого етапу радянсько-німецької війни. Розкажіть про героїчну оборону Києва, Одеси, Севастополя. Зупиніться на причинах поразок радянських військ. Зауважимо, що причини тяжких поразок у 1941 році криються не в слабкості СРСР, а в негативних явищах, властивих тогочасному режиму. З’ясуйте, як проходили оборонні бої Червоної Армії у кінці 1941-1942 роках. Охарактеризуйте обстановку, в якій необхідно було здійснити докорінну перебудову в промисловості та економічних ресурсах України, що лягло важким тягарем на плечі мирного населення. Наприкінці 1941 року німецькі війська групи армій “Південь” окупували майже всю Україну. Однак, ціною величезних жертв, героїчного опору народу план “блискавичної війни” був зірваний.

Відповідаючи на **третє** питання, студент повинен з’ясувати особливості німецької окупації України. Необхідно підкреслити, що під ногою фашистського окупанта українські землі перебували від червня 1941 року до повного його вигнання – жовтня 1944 року. Варто зауважити, що, захопивши Україну, німці розчленували її на окремі чотири частини. Вкажіть на певні риси окупаційного режиму в різних регіонах і відповідно дещо відмінне становище місцевого населення в тих адміністративно-територіальних частинах, що були створені німецькою владою на українських землях. Згідно з “теорією расової винятковості німецької нації”, українці підлягали масовому знищенню. Справжній геноцид здійснювався проти єврейського народу. З’ясуйте, у яких концтаборах здійснювалося знищення євреїв та українців. Проаналізуйте механізм грабування гітлерівцями матеріальних та людських ресурсів України. Щоб забезпечити більш “ефективну” експлуатацію українського села, німці зберегли колгоспи. Окупаційний режим відзначався винятковою жорстокістю. Але він виявився неефективним, бо не забезпечив покори українського народу.

У **четвертому** питанні слід проаналізувати рух Опору проти німецько-фашистських загарбників. В українському антифашистському русі Опору

існувало дві течії: радянський рух опору (партизани і підпільники) та національно-визвольний рух опору на чолі з ОУН. В роки боротьби проти німецьких окупантів у них були різні підходи до проблеми державності України, порівняйте їх. Зауважимо лише, що радянський рух опору прагнув до відновлення статусу України в складі СРСР. Покажіть форми боротьби партизан проти іноземного загарбника. Коротко охарактеризуйте діяльність Українського штабу партизанського руху на чолі зі Т.Строкачем. Національно-визвольний рух опору прагнув до відродження незалежної української держави. До початку війни ОУН співробітничала з німцями. З'ясуйте непрості відносини між ОУН(б) і ОУН(м). Детально розгляньте події, пов'язані зі спробою проголошення самостійної української держави 30 червня 1941 року у Львові. Належну увагу слід приділити вивченню зародження та діяльності Української Повстанської Армії (УПА), оскільки досі існує неоднозначне ставлення до неї українських істориків. Які інтереси переслідували вояки УПА, за що боролися? Зупиніться на відносинах УПА з радянськими партизанами. Підсумовуючи, потрібно наголосити, що з приходом Червоної Армії в Західну Україну в 1944 році ОУН-УПА, залишаючись на платформі незалежності, оголосила війну сталінському режиму.

У п'ятому питанні студент повинен розкрити події наступу радянських військ у 1943-1944 рр. і вигнання німецьких агресорів з України. Визволення України почалося під час Сталінградської битви (листопад 1942 – лютий 1943 років), яка поклала початок корінному перелому у війні на користь СРСР. Масове ж визволення українських земель почалося в ході Курської битви (5 липня – 23 серпня 1943 року). Проаналізуйте перебіг основних воєнних подій 1943-1944 років, що були спрямовані на знищення угруповань німецької армії в Україні. Охарактеризуйте серію наступальних операцій, за якими здійснено остаточне визволення території України. Наголосимо, що 28 жовтня 1944 року територія України була остаточно визволена від загарбників. З'ясуйте вклад України в перемогу над Німеччиною та її союзниками.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте вплив радянсько-німецького пакту про ненапад на хід підготовки Другої світової війни. Як цей пакт вплинув на долю України?*
2. *У чому Ви вбачаєте суть економічних та соціальних перетворень у Західній Україні? Про що свідчать методи, якими радянська влада їх здійснювала?*
3. *Назвіть основні воєнні операції літньо-осінньої компанії 1941 р. на території України. Визначте їх загальностратегічне значення.*
4. *Охарактеризуйте суть і причини прорахунків військово-політичного керівництва СРСР у війні з Німеччиною.*
5. *Які вживалися заходи щодо мобілізації сил на відсіч німецької агресії? Чому провалився план “Барбаросса”?*
6. *Охарактеризуйте адміністративно-територіальне розчленування України після її окупації німцями.*

7. Які плани виношували нацисти щодо запровадження на окупованій території України “нового порядку”?
8. Проаналізуйте особливості руху Опору в Україні. Порівняйте прояви національно-визвольної і радянської течій Опору в 1941-1944 рр.
9. Які форми та методи боротьби застосовували учасники руху Опору в Україні?
10. Простежте процеси виникнення та політичної еволюції ОУН-УПА.
11. Охарактеризуйте дії ОУН-УПА в умовах німецької окупації.
12. Назвіть найважливіші наступальні операції радянських військ на Україні у 1943-1944 рр. Який головний їх підсумок?
13. Які завдання постали перед радянським урядом після визволення території України від німецько-фашистських загарбників? Як вони вирішувалися?
14. Охарактеризуйте вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини і її союзників.

Тема 17. Україна в 1945-1991 рр.

1. Посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.).
2. Україна у період хрущовської “відлиги”. Шістдесятники.
3. Період “застою” і криза радянського суспільства (1964-1985 рр.). Наступ на національно-демократичні сили. Дисидентський рух.
4. Україна в період перебудови (1985-1991 рр.).

Ключові терміни та поняття

Операція “Вісла”, адміністративно-командна система, жданівщина, консерватизм, космополітизм, “холодна війна”, хрущовська “відлига”, лібералізація, економічні методи управління, раднаргоспи, шістдесятники, застійні явища в економіці, політико-ідеологічна криза, права людини, правозахисний рух, дисидентський рух, русифікація, перебудова, гласність, чорнобильська катастрофа, Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності України, референдум, президент.

Джерела

1. Акт проголошення незалежності України. – К., 1991.
2. Без культури немає народу. Інтерв'ю з П.Ю.Шелестом // Київ. – 1989. – №10.
3. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.
4. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади: В 2 кн. – Львів, 1997.
5. Мороз В. Шістдесяті роки в Україні // Всесвіт. – 1993. – №3-12.
6. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
7. Україна багатопартійна: Програмні документи нових партій. – К., 1991.
8. Український правозахисний рух. Документи і матеріали. – Торонто, 1978.
9. Шелест П. Холодна відлига. Сторінки щоденників // Київ. – 1990. – №8.
10. Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. – К., 1996.

Основна література

1. Баран В.К. Україна 1950-1960 рр.: еволюція тоталітарної системи. – К., 1996.
2. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів, 1992.
3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К., 1995.
4. Майстренко І. Історія комуністичної партії України. – Сучасність, 1979.
5. Про минуле – заради майбутнього. – К., 1989.
6. Російщення України. – К., 1992.
7. Україна в цифрах у 1991 році: Короткий статистичний довідник. – К., 1992.
8. Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. – К., 1993.
9. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х рр.: Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993.

10. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття. – Луцьк, 1995.

Додаткова література

1. Бугай М.Ф. Депортації населення з України в 30-50-ті роки // Український історичний журнал. – 1990. – №10-11.
2. Волков І.М. Виселення селян України у віддалені райони СРСР наприкінці 40-х рр. // Український історичний журнал. – 1993. – №7-8.
3. Горань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993.
4. Замлинська О. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945-1947 рр.) // Київська старовина. – 1993. – №2.
5. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. – Львів, 1992.
6. Ковтун В. Історія Народного руху України. – К., 1995.
7. Меркатун І.П. Антирелігійна кампанія 50-60-х рр. на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – №10.
8. Савельєв В.Л. Сторінки політичної біографії М.В.Підгорного // Український історичний журнал. – 1991. – №1.
9. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944-46 рр. – Тернопіль, 1997.
10. Щербак Ю. Чорнобиль. – К., 1990.

Методичні рекомендації

Відповідь на **перше** питання варто подавати структурно. Слід усвідомити наслідки Другої світової війни для України і, насамперед, втрати людських та матеріальних ресурсів, що мало негативний вплив на відродження економіки республіки. Розкажіть про територіальні зміни в Україні після Другої світової війни, зокрема про входження Закарпаття до складу України, а також про передачу Криму від РРФСР до УРСР. З'ясуйте вклад України на міжнародній арені, УРСР була учасником утворення Організації Об'єднаних Націй (ООН). Проаналізуйте соціально-економічне становище України після закінчення війни. Охарактеризуйте процес відбудови народного господарства. Доведіть, чому цей процес розпочався з відродження залізниць, електростанцій, шахт. Зверніть увагу на розвиток важкої і оборонної промисловості, стан сільського господарства. Окресліть основні причини голоду 1946-1947 років в Україні. Висвітліть суть “м'якої позиції” керівника республіки М.Хрущова під час голоду.

Проаналізуйте політичну обстановку в Україні після закінчення війни, вплив культу особи Сталіна на науково-культурні та ідеологічні процеси в республіці (соціокультурне явище “жданівщина”). Висвітліть процес наступу на права людини в Україні, репресії, депортації українців у другій половині 40-х – на початку 50-х років. Висвітлюючи політику сталінізму в західних областях республіки, розкрийте високі темпи промислового розвитку та зміни в соціальній структурі населення. Вже до середини 1946 року туди приїхало 87 тис. чоловік із східних областей і Росії. Розкрийте суть та опір примусової колективізації в

західноукраїнських селах. Лише в 1947-1948 роках, після того, як радянський режим, в основному, подолав опір УПА, він міг на повну силу проводити колективізацію. Порівняйте методи колективізації у Східній Україні в 30-ті роки та післявоєнний період у західних областях.

Охарактеризуйте державний терор проти західноукраїнського населення в післявоєнні роки. На прикладах покажіть поліційно-каральні акції проти цивільного населення. Особливо зверніть увагу на карально-військові підрозділи НКВД-МГБ, які були найчисленнішими силами в репресивному механізмі у боротьбі проти загонів ОУН-УПА.

У **другому** питанні, аналізуючи початок процесу десталінізації (яку називають періодом хрущовської “відлиги”) політичного режиму М.Хрущовим, розкажіть про політичні зміни у другій половині 50-х років, а також зміни в соціальній та економічній політиці. Зверніть увагу на половинчастий характер перетворень в Україні. Процес десталінізації проходив повільно, мав поверховий, непослідовний і суперечливий характер. З’ясуйте такий факт, що на реформування сільського господарства негативно впливала недосконала командно-адміністративна система. Визначте експерименти в економіці та непослідовні соціальні програми М.Хрущова. Цікаво знати, як процес десталінізації сприяв відродженню національної мови і культури, розвитку української науки. Видатним явищем духовного життя стала поява нового покоління інтелігенції – шістдесятників. Проаналізуйте діяльність найбільш яскравих представників цього покоління. Зауважимо, що національно-культурні процеси переходили встановлені партією рамки лібералізації й на початку 60-х років почали переслідуватися. “Відлига” в національно-культурній сфері припинилася. У кінці відповіді узагальніть причини поразок хрущовських реформ. Більшість істориків дотримується думки, що перетворення хрущовського періоду не торкнулися основ існуючої при Сталіні системи. Усунення М.Хрущова фактично означало відмову від реформ і лібералізації.

Пристаючи до висвітлення **третього** питання, студенту потрібно зауважити, що після усунення М.Хрущова до влади в СРСР прийшли консервативні сили на чолі з Л.Брежнєвим. Наступне двадцятиріччя називають “стабілізацією”, яке стало своєрідним символом брежнєвської епохи. Висвітліть спроби реформування економіки, зокрема у сільському господарстві та промисловості. Покажіть, що економічні реформи в Україні зазнали невдачі, відзначте причини провалу цих реформ. Зауважте, що економіка продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом, намітилося постійне відставання в науково-технічному і технологічному процесах від розвинених країн Заходу. Збільшився бюрократичний апарат, посилилася безгосподарність і безвідповідальність, корупція, організована злочинність і “тіньова” економіка. Охарактеризуйте соціальну політику держави в період “стабілізації”, вкажіть, який був рівень народу. Висвітлення питання приходу до влади В.Щербицького (1972 рік) розпочніть з проведення ним чистки керівних кадрів партії. Його оточенням реанімовано сталінізм, посилено політику русифікації та жорстокого централізму. Адміністративно-командна система робила все, щоб із суспільних відносин виключити національний фактор. У 70-х

роках партійні ідеологи сформулювали тезу про нову спільність людей – “єдиний советський народ”. Що, на вашу думку, означала ця теза?

У цих умовах як протест проти антинародних дій партійно-державного апарату, проти обмеження національного життя в Україні набирає сили дисидентський рух. Докажіть на фактах, що дисидентський рух ставив за мету вільний розвиток української культури і мови, забезпечення громадянських прав і був проявом національно-визвольного руху. Визначте етапи дисидентського руху. Проаналізуйте діяльність підпільних груп та нелегальних організацій дисидентів, які мали на меті домогтися не тільки демократичних прав, але й самостійності України. З'ясуйте роль Української Гельсінської Групи у розгортанні дисидентського руху. Охарактеризуйте самвидавівські видання, а також листи протесту до різних офіційних установ у справі нищення пам'яток української культури, проти русифікації тощо. Висвітліть хвилю арештів і переслідувань дисидентів. Завдяки самовідданій діяльності українських дисидентів визрівала ідея про необхідність утворення власної незалежної держави, про необхідність кардинальних перетворень у всіх сферах життя радянського суспільства.

У **четвертому** питанні студент має охарактеризувати становище України в період перебудови (1985-1991 роки). Доцільно підкреслити, що у середині 80-х років загальна криза суспільства загострювалася. До влади прийшла енергійна людина – М.Горбачов, який проголосив курс на перебудову. Дайте чітке визначення цього терміна та його періодизацію. Зосередьте свою увагу на вивченні економічних реформ М.Горбачова, які проходили поетапно. Зокрема, втілювалися у життя програма прискореного соціально-економічного розвитку, програма переходу до регульованої ринкової економіки. З'ясуйте, чому економічні реформи зазнали невдачі. Поряд з цим проводилася реформа політичної системи. Розкрийте сутність її. Потрібно констатувати, що XIX партійна конференція (1988 рік) прийняла рішення про кардинальне реформування політичної системи, закріпила курс на гласність. Докажіть, що проведення реформ політичної системи сприяло демократизації суспільства і підривало основи тоталітарного режиму.

Величезний вплив на події в Україні мала аварія на Чорнобильській АЕС в ніч з 25 на 26 квітня 1986 року. У певній мірі вона прискорила відродження національно-визвольних процесів. Охарактеризуйте особливості пробудження та активізації суспільних сил. Зверніть увагу на появу масових рухів та організацій (Українська Гельсінська спілка, Товариство української мови ім. Т.Шевченка, студентське об'єднання “Громада” та ін.). Поступово радикалізується суспільство, завдяки створеній масовій суспільно-політичній організації “Народний рух України за перебудову” (Рух). Висвітліть її діяльність на початковому етапі існування. Врешті-решт відбулося протистояння між реформаторськими і консервативними силами в КПРС, що призвело до виникнення багатопартійності в Україні на початку 90-х років. Назвіть перші українські політичні партії періоду перебудови і коротко проаналізуйте їх діяльність. Новою віхою в українському державотворенні стала робота демократично парламенту – Верховної Ради з 1990 року. Важливим рішенням її було прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року. Історичне значення декларації полягало в тому,

що вона поклала початок мирному процесу відродження України. Однак демократизація суспільного життя викликала опір консервативних сил, які здійснили державний переворот 19-21 серпня 1991 року. З'ясуйте, який відгомін мав державний переворот в Україні. Проаналізуйте “Акт проголошення незалежності України” 24 серпня 1991 року і референдум 1 грудня 1991 року. Проголошення незалежності України стало подією всесвітньо-історичного значення.

Контрольні запитання

- 1. У чому полягали труднощі переходу України до мирного життя? Чому процес подолання цих труднощів був складним і суперечливим?*
- 2. Назвіть стратегічні цілі й дайте характеристику тактики ОУН-УПА в післявоєнний період.*
- 3. На конкретних прикладах покажіть негативний вплив ідеології і практики культу особи Сталіна на розвиток ряду наукових напрямів, на літературу і мистецтво України. Що означала “жданівщина” для духовного життя України?*
- 4. Назвіть головні причини, що зумовили зрушення в офіційній політиці та деяку демократизацію суспільно-політичного життя у 50-х рр. ХХ ст. Чому заходи щодо десталінізації суспільства не призвели до зміни політичної системи в УРСР?*
- 5. З якою метою і як здійснювалися перетворення в сільському господарстві в період хрущовської “відлиги”? Чому, на Вашу думку, не вдалося розв’язати нагальні проблеми сільського господарства?*
- 6. Охарактеризуйте діяльність “шістдесятників”. Що було характерно для їх творчості?*
- 7. Охарактеризуйте тенденції розвитку промисловості і сільського господарства у 60-70-х рр., поясніть причини незавершеності господарської реформи середини 60-х рр.*
- 8. Розкрийте деформації суспільно-політичного життя брежнєвської епохи. Дайте характеристику тогочасним керівникам України.*
- 9. Поміркуйте, яке місце посідає дисидентство в історії українського національно-визвольного руху.*
- 10. У чому суть кризи радянського суспільства, що склалася у 1964-1985 рр.?*
- 11. Поняття “перебудова”, що виникло у середині 80-х рр., з часом зазнало трансформації, набуло розпливчастості й невизначеності. Як би Ви визначили суть і зміст цього поняття?*
- 12. Визначте основні напрямки політичних реформ М.Горбачова.*
- 13. Які обставини викликали прийняття Декларації про державний суверенітет України?*
- 14. Обґрунтуйте історичне значення Акта проголошення незалежності України.*

Тема 18. Україна – незалежна держава

1. Політичний розвиток України. Конституція України.
2. Проблеми економічного розвитку. Становище в соціальній сфері.
3. Духовне життя суспільства.
4. Зовнішня політика України.

Ключові терміни та поняття

Державне будівництво, багатопартійність, виборчий процес, державний суверенітет, конституційний процес, опозиція, політична система, унітарна держава, сепаратизм, громадянське суспільство, демократія, політична криза, правова держава, реформи, інфляція, консенсус, лібералізація економіки, підприємництво, приватизація, ринкова економіка, соціальна диференціація, еміграція, діаспора, зовнішні вектори політики, СНД, НАТО, Євросоюз.

Джерела

1. Акт проголошення незалежності України. – К., 1991.
2. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.
3. Конституція України. – К., 1996.

Основна література

1. Алексєєв Ю.М. Думать, сіять, не гадать. – К., 2001.
2. Алексєєв Ю.М., Кульчицький С.В., Слюсаренко А.Г. Україна на переломі. – К., 2000.
3. Бойко О.Д. Україна 1991-1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього. – К., 1996.
4. Вільсон Є., Якущак В. Політичні організації в Україні // Сучасність. – 1992. – №5.
5. Горань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993.
6. Дністрянський М. Кордони України. – Львів, 1992.
7. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. – Львів, 1992.
8. Ковтун В. Історія Народного руху України. – К., 1995.
9. Кравчук Л.М. Є така держава – Україна: Матеріали виступів, інтерв'ю, прес-конференцій, брифінгів, відповідей на запитання. – К., 1992.
10. Кульчицький С.В. Утвердження незалежності України: перше десятиліття // Український історичний журнал. – 2001. – №2.
11. Кучма Л.Д. Про найголовніше. – К., 1999.
12. Литвин В. Політична арена України. – К., 1994.
13. Сорос Дж. Утвердження демократії. – К., 1994.
14. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття / під ред. М.О.Шульги. – К., 1999.
15. Черненко А. Українська національна ідея. – Дніпропетровськ, 1994.
16. Юхновський І. Україна – незалежна держава. – Львів, 1994.

Методичні рекомендації

У **першому** питанні проаналізувати стан політичного розвитку України на сучасному етапі. Першочерговим завданням незалежної України стало державне будівництво. Необхідно відразу підкреслити, що державотворчі процеси надзвичайно ускладнювалися тривалою відсутністю нової Конституції. Саме вона мала визначити принципи формування і здійснення державної влади, засади суспільного і державного устрою країни, форми правління, створити юридичну базу для розробки і прийняття нових законів та інших державних нормативних актів. Зупиніться на вузлових подіях державотворення України. З огляду на доленосність прийняття нової Конституції доцільно проаналізувати хід конституційного процесу в Україні. Він виявився суперечливим, складним і надзвичайно тривалим (із республік колишнього СРСР Україна прийняла свою Конституцію останньою). Переглядаючи Конституцію, докажіть, що основоположний закон України визначає всі основні засади та напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави, орієнтири реформування нашого суспільства.

Охарактеризуйте розвиток багатопартійної системи в Україні. Цьому сприяла сукупність соціально-економічних і політичних факторів, визначте їх. Партії є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без чого неможливе функціонування представницької демократії. Проведіть класифікацію партій. На сьогодні в Україні існує понад 100 політичних партій. За характером політичної орієнтації їх традиційно поділяють на праві, ліві і центристські.

Прослідкуйте зміни внутрішньополітичної ситуації країни за тринадцять років незалежності. Зверніть увагу на вибори до Верховної Ради у 1994, 1998, 2002 роках та вибори Президента України у 1994, 1999 та 2004 роках. Охарактеризуйте політичний курс президентів України Л.Кравчука і Л.Кучми. Відбувається протистояння гілок влади – законодавчої та виконавчої, засвідчено живучість стереотипів комуністичного мислення в суспільстві. Влада і опозиція – характерна риса класичного демократичного суспільства, яка є зараз в Україні. Зауважимо, що після президентських виборів 1999 року в Україні склалася якісно нова політична ситуація. Відбулося розмежування партій і політичних сил: одні підтримали президента Л.Кучму та його курс, а деякі фактично перейшли в опозицію.

При відповіді на **друге** питання слід розкрити проблеми економічного та соціального розвитку України. На економіку України руйнівний вплив мала загальна економічна криза, що охопила СРСР, розпад загальносоюзного економічного комплексу. Розкрийте зміст понять: спад виробництва, інфляція, бюджетний дефіцит, загострення енергетичної проблеми, тінізація економіки та інші, що характеризують кризові явища, які були властиві економіці України після проголошення її незалежності. Назвіть причини цих та інших кризових явищ.

Ця ситуація потребувала рішучих заходів, які б органічно поєднували невідкладні антикризові дії з реалізацією нової соціально-економічної стратегії. Розкрийте програму нової соціально-економічної стратегії, яка була прийнята у 1994 році. Охарактеризуйте основні підсумки економічних та соціальних перетворень за період першого терміну президентства Л.Кучми (1994-1999 роки). Стратегія перетворень в Україні на наступні п'ять років знайшла своє відображення у Посланні Президента України до Верховної Ради у лютому 2000 року – “Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки”. Дайте оцінку цього важливого законодавчо-представницького акту. Слід визначити основні пріоритети стратегії економічного та соціального розвитку України на 2000-2004 роки. Охарактеризуйте процес роздержавлення й приватизації малих підприємств, розпаювання сільськогосподарських угідь, налагодження податкової системи в сучасних умовах. Виявіть стратегічні риси економічного зростання країни.

Говорячи про соціальну політику держави, з'ясуйте важелі її удосконалення. Поряд з цим перехід до ринкової економічної системи, докорінна зміна принципів соціальної політики багатократно загострюють проблеми стратифікації суспільства. Зокрема, відбувається поглиблення соціальної поляризації, “розмивання” середнього класу, зростання бідності, поява маргінального прошарку та маргіналізація суспільства.

Розкриваючи **третє** питання, слід стверджувати, що у СРСР на момент його розпаду накопичилося багато негараздів в освіті, науці, літературно-художній творчості. З проголошенням незалежності України відродження національної культури стало державною справою. Для українців чи не вперше відкрилася перспектива вільного розвитку і набуття престижності своєї мови і культури. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку української мови, освіти, науки, мистецтва, спорту, які здобутки і втрати. Вивчаючи становище церкви в Україні, зверніть увагу на відновлення легальної діяльності греко-католицької церкви, її вплив на процеси демократичних перетворень в західних областях України. Покажіть позитивний вплив православної і греко-католицької церков на формування моральності суспільства. У той же час розкол церков не сприяє консолідації нації. Тільки православна церква налічує чотири автономні частини. Часто на релігійному ґрунті виникають міжконфесійні непорозуміння. Проаналізуйте державний візит Папи Римського в Україну у червні 2001 року, який став закликом до порозуміння, до процесів церковного єднання.

У **четвертому** питанні необхідно розкрити особливості зовнішньої політики України. Зауважимо, що після проголошення Акта про державну незалежність Україна вперше стала рівноправним суб'єктом у міжнародних відносинах. Вкажіть правові засади зовнішньої політики держави. Розгляньте основні пріоритетні напрямки зовнішньої політики України. На конкретних прикладах розкрийте зміст зовнішньополітичної діяльності Української держави, її боротьбу за мир та безпеку народів, підтримку ідеї роззброєння, підкресліть її відмову в односторонньому порядку від ядерної зброї. Покажіть участь України в роботі міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та ін.). Поясніть позицію України щодо СНД, Росії, США, Ради Європи,

НАТО. Варто підкреслити, що важливим пріоритетом у зовнішній політиці є економічний аспект, що пояснюється кризовим станом економіки України. Україна інтегрується в міжнародні економічні та фінансові структури. Значна увага приділяється залученню в українську економіку іноземних інвестицій. Проголошення незалежності започаткувало новий етап у стосунках України із світовою українською діаспорою. З'ясуйте стосунки держави з громадами українців, які проживають у різних країнах світу. Українська держава прагне до консолідації українців, які проживають на різних континентах, до всебічної підтримки і забезпечення прав українців в інших країнах світу. Загалом Україна все впевненіше налагоджує всебічні зв'язки з країнами світу, займає гідне її народу місце у світовому співтоваристві.

Контрольні запитання

- 1. Розкрийте сутність поняття “державне будівництво” і коротко прокоментуйте його складові в Україні. Які зрушення відбулися в політичному житті України на сучасному етапі розвитку?*
- 2. Що таке конституційний процес? Які його складові?*
- 3. Визначте найважливіші проблеми сучасного економічного розвитку України. Що заважає подоланню негативних явищ, успадкованих від минулого, й успішному подоланню негативних явищ?*
- 4. Охарактеризуйте життєвий рівень населення України. Які заходи вживаються у соціальній сфері?*
- 5. Охарактеризуйте стан міжнаціональних відносин в Україні.*
- 6. З'ясуйте, які зміни відбулися в релігійному житті України.*
- 7. Визначте здобутки у розвитку культури у період незалежності.*
- 8. Охарактеризуйте основні пріоритетні напрями зовнішньої політики.*

Програмові вимоги з історії України (для студентів неспеціальних інститутів і факультетів)

1. Початки людського життя на території сучасної України (палеоліт, мезоліт, неоліт).
2. Трипільська культура.
3. Кіммерійці. Скіфи. Сармати.
4. Грецькі колонії у Північному Причорномор'ї.
5. Передумови утворення держави на Русі. Норманська теорія походження Київської Русі.
6. Політичний розвиток Київської Русі у X ст.
7. Завершення процесу складання держави за Володимира Великого і Ярослава Мудрого.
8. Соціально-політичний устрій Київської Русі.
9. Київська Русь в часи феодальної роздробленості (кін. XI – XIV ст.).
10. Культура та історичне значення Київської Русі.
11. Галицьке і Волинське князівства в XI – XII ст. та їх об'єднання. Роман Мстиславич.
12. Внутрішня та зовнішня політика Данила Галицького.
13. Галицько-Волинська держава в останній третині XIII – першій половині XIV ст.
14. Соціально-економічні відносини в Галицько-Волинському князівстві.
15. Становлення Литовсько-руської держави (друга пол. XIV ст.). Устрій держави.
16. Зближення Литви і Польщі. Кревська унія. Литовсько-руська держава у XV – першій половині XVI ст.
17. Люблінська унія 1569 р. Соціально-економічний розвиток українських земель після унії.
18. Становище церкви у XVI ст. Берестейська церковна унія 1596 р.
19. Територія, умови та джерела формування козацтва.
20. Виникнення Запорізької Січі. Дмитро Вишневецький.
21. Господарство та устрій Січі.
22. Реєстрове козацтво. Боротьба з турками і татарами. Петро Сагайдачний.
23. Козацько-селянські повстання кінця XVI – 30-х років XVII ст.
24. Україна напередодні Визвольної війни. Причини війни. Б.Хмельницький.
25. Початок війни. Перші перемоги козацько-селянської армії (1648).
26. Военні дії 1649-1653 рр. Формування органів державної влади в Україні.
27. Українсько-російський договір 1654 р.: неоднозначність оцінок.
28. Розвиток подій в Україні у 1654-1657 рр. Політичні та соціально-економічні наслідки Визвольної війни.
29. Гетьманування І.Виговського. Гадяцька унія.
30. Боротьба козацько-старшинських угруповань за владу в Україні. Доба Руїни. Причини та наслідки. Андрусівське перемир'я.
31. Гетьманування П.Дорошенка.

32. Боротьба проти Туреччини та Кримського ханства. “Вічний мир” 1686 р.
33. Україна за гетьманування Івана Мазепи (1687-1709).
34. Гетьман Пилип Орлик та його Конституція.
35. Поступове обмеження автономії України в період гетьманування І.Скоропадського (1708-1721) та правління І Малоросійської колегії (1721-1727).
36. Становище України за гетьмана Д.Апостола (1727-1734). Правління гетьманського уряду (1734-1750).
37. Гетьманування К.Розумовського (1750-1764). Остаточна ліквідація царизмом української автономії.
38. Політичне становище правобережних і західноукраїнських земель.
39. Гайдамацький рух і Коліївщина.
40. Опришківський рух. Олекса Довбуш.
41. Поділи Польщі та їх значення.
42. Адміністративно-територіальний устрій українських земель.
43. Сутність українського національного Відродження, його передумови, особливості та етапи розвитку.
44. Таємні масонські і декабристські організації на Україні.
45. Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства. Т.Шевченко.
46. Зародження та розвиток громадсько-політичних організацій та партій у другій половині ХІХ ст.
47. Соціально-економічне становище. Реформи 60-70-х рр. в Україні.
48. Вхідження Галичини в склад Австрії. Адміністративно-територіальний устрій.
49. Початок українського національного відродження. Діяльність “Руської Трійці”.
50. Революція 1848 р. в Галичині.
51. Суспільно-політичний рух після 1848 р. Перші українські політичні партії.
52. Закарпаття та Буковина під владою Австрійської імперії.
53. Розвиток суспільно-політичного руху на поч. ХХ ст.
54. Україна в революції 1905-1907 рр.
55. Українські землі в 1907-1914 рр.
56. Україна в роки Першої світової війни.
57. Лютнева революція і піднесення національно-визвольного руху в Україні. Центральна Рада.
58. Перші кроки на шляху організації української державності. I та II Універсали Центральної Ради.
59. Проголошення Української Народної Республіки. Війна більшовицької Росії проти УНР.
60. Проголошення незалежності УНР. IV Універсал. Брест-Литовський мирний договір.
61. Прихід до влади гетьмана П.Скоропадського. Діяльність гетьманського уряду.
62. Прихід до влади Директорії УНР.
63. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Акт соборності.

64. Проголошення ЗУНР.
65. Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР.
66. Причини поразки та історичне значення української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.
67. Нова економічна політика: особливості та наслідки.
68. Входження України в склад СРСР. Кордони УРСР.
69. Українізація: причини та наслідки.
70. Індустріалізація: причини та наслідки.
71. Колективізація. Голод 1932-1933 рр.
72. Репресії 30-х рр.
73. Західноукраїнські землі під владою Польщі.
74. Буковина та Закарпаття в 20-30-х рр.
75. Пакт Молотова-Ріббентропа і Західна Україна.
76. Напад Німеччини на СРСР. Оборонні бої Червоної Армії у 1941-1942 рр.
77. Встановлення німецького окупаційного режиму в Україні.
78. Рух Опору в Україні.
79. Наступ радянських військ у 1943-1944 рр. і вигнання німецьких агресорів з України.
80. Посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.).
81. Україна у період хрущовської “відлиги”. Шістдесятники.
82. Період “застою” і криза радянського суспільства (1964-1985 рр.). Наступ на національно-демократичні сили. Дисидентський рух.
83. Україна в період перебудови (1985-1991 рр.).
84. Політичний розвиток України (1991-2004 рр.). Конституція України.
85. Проблеми економічного розвитку. Становище в соціальній сфері.
86. Духовне життя суспільства.
87. Зовнішня політика України.

Рекомендована література до курсу

- Алексеев Ю.М., Вертегел А.Г., Даниленко В.М. Історія України. – К., 1994.
- Аркас М.М. Історія України-Русі. – К., 1990.
- Багалій Д. Нарис історії України. – К., 1994.
- Бойко Історія України. – К., 1999.
- Борисенко В. Курс української історії. – К., 1997.
- Велика історія України: У 2-х т. – К., 1993.
- Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів, 1996.
- Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995.
- Винокур О., Трубчанінов С. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996.
- Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994.
- Гетьмани України. – К., 1991.
- Грабовський С., Ставроянні С., Шкляр Л. Нарис з історії українського державотворення. – К., 1995.
- Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990.
- Грушевський М. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. – К., 1991-1998.
- Давня історія України: У 2 кн. – К., 1994, 1995.
- Довідник з історії України в трьох томах. – К., 1993-1995.
- Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. – К., 1992.
- Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – К., 1993.
- Єфименко О. Історія України та її народу. – К., 1994.
- Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1993.
- Історія господарства: Україна і світ / За ред. Лановика Б.Д. – К., 1995.
- Історія України / За ред. Смоля В.А.. – К., 1997.
- Історія України. Курс лекцій: У 2 кн. – К., 1991, 1992.
- Історія України / Керівник авт. колект. Зайцев Ю. – Львів, 1996.
- Історія України / За ред. Лановика Б.Д. – К., 2000.
- Історія України. Документи. Матеріали / Уклад. комент. Короля В. – К., 2001.
- Історія України. Нове бачення: В 2 т. – К., 1995-1996.
- Історія України в особах. IX – XVIII ст. – К., 1993.
- Історія України в особах. XIX – XX ст. – К., 1995.
- Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. – К., 1991..
- Коваль М., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О. Історія України. – К., 1992.
- Король В. Історія України. – К., 1995.
- Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К., 1996.
- Котляр М., Смолій В. Історія в життєписах. – К., 1994.
- Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1992.
- Малий словник історії України. – К., 1997.
- Малик Я., Вол. Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995.
- Мирончук В., Ігешкін С. Історія України. – К., 2001.
- Мороз В. Історія України. – Тернопіль, 1992.

- Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К., 1994.
- Нариси з історії українського національного руху. – К., 1994.
- Нариси з історії України: новий погляд з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. – К., 1996. – Ч. 1.
- Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. – К., 1994.
- Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Ч. 1-2. – Львів, 1994.
- Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1995.
- Рибалка І. Історія України: У 2 ч. – Харків, 1995, 1997.
- Слюсаренко А., Томенко М. Історія української Конституції. – К., 1993.
- Смолій В., Гуржій О. Як і коли почала формуватися українська нація. – К., 1991.
- Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.
- Терещенко Ю., Курило В. Історія України. – К., 1995.
- Турченко Ф. Новітня історія України. – К., 1995.
- Україна: друга половина ХХ століття. Нарис історії. – К., 1997.
- Українська державність у ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. – К., 1996.
- Українська народність: Нариси соціально-економічної та етнополітичної історії. – К., 1990.
- Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997.
- Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. – К., 1992.
- Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К., 1999.
- Яковенко Н. Нариси історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. – К., 1997.